

10.33537/sobild.2024.15.2.4

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 17.11.2023
Kabul edildiği tarih: 23.07.2024

Article Info

Date submitted: 17.11.2023
Date accepted: 23.07.2024

ESKİ MİSİR KOZMOGONİLERİ (MÖ 2400-700): TANRILARIN ESERİ OLAN DEVLET, YARATILIŞ İLE BAŞLAYAN “YAŞAM, DÜZEN, ADALET”İN KORUYUCUSUDUR

ANCIENT EGYPTIAN COSMOGONIES (2400-700 BCE):
AS A WORK OF THE GODS, THE STATE IS THE
GUARDIAN OF “LIFE, ORDER AND JUSTICE”

İzzet ÇIVGIN

Doç.Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisad Bölümü
izzetcivgin@yahoo.fr

Anahtar sözcükler

Eski Mısır kozmogonileri, Devletin
işlevleri, Maat, Düzen, Adalet

Keywords

Ancient Egyptian cosmogonies,
Functions of the State, Ma'at,
Order, Justice

Öz

Eski Mısır uygarlığını biçimlendiren dört kozmogoni ya da evrendoğum-yaratılış anlatısı (Heliopolis/İunu, Memfis/İneb-hec, Hermopolis/Khemenu, Teb/Waset), Eski Mısır devletine “yaratılışa başlayan yaşamı-düzeni-rutini koruma” rolü biçmişlerdir. Makale, erken kozmogoni metinlerinin Mısır siyaset anlayışını nasıl temellendirdikleri sorusuna odaklanırken bunların yanı sıra Maat-düzen-adalet terimini içeren siyasal-dini kayıtları da incelemeyi ve bu iki metin grubunun yaşam-geçim-düzen-rutin ile devlet arasında nasıl bir bağ kurduklarını kavramayı hedeflemektedir. Çalışma sonucunda varılan sonuçlardan ilki, panteist Heliopolis anlatısının tarih-üstü bir olgu olarak gördüğü devlete yaratıcının eserini koruma (yaratılış ile ortaya çıkan düzeni kaos tehdidine karşı sakınma) görevi yüklediğidir. Memfis kozmogonisinde ise, yaratıcı, söz ya da buyruk ile başlatır yeryüzündeki yaşamı. Metafizik-mistik yönü daha güçlü olan bu anlatı, yaratılışı somut doğa güçleri yerine yaratıcının iradesine dayandırmış olsa da, devlete yüklenen işlevi ve Maat-düzen-adalet anlayışını korumuştur. İlki gibi panteist olan Hermopolis kozmogonisi, yaşamı var eden Güneş'in doğuşu-batışı-doğuşunu (yaşam ve ölüm döngüsünü) vurgulayarak sonsuz rutini - sonsuz yinelenmeyi kutsal ve rutini sürdürme görevini yine devlete yükler. Diğer üç anlatıdan çok farklı olan Teb kozmogonisi ise, panteist söylemi terk ederek aşkın-kişisel-evrensel bir yaratıcı figürü sunar. İradesinin öğrenilmesini ve emirlerinin yerine getirilmesini arzulayan yaratıcı, “bilge” değil “dindar” insan talep etmektedir. Bu kozmogonide Maat teriminin içerikleri arasında en belirgin olan adalet olgusu değerini yitirirken Maat'ın (tanrısal iradeyi yansıtan) hakikat anlamı ilk sıraya geçer. Daha önce merkezde olan birey-toplum ilişkisinin yerini birey-Tanrı ilişkisi almıştır.

Abstract

The four cosmogonies (Heliopolis/İunu, Memphis/İneb-hec, Hermopolis/Khemenu, Thebes/Waset) that shaped Ancient Egyptian civilization assigned the Ancient Egyptian state the role of “preserving the life-order-routine that began with creation”. The article focuses on the question of how early cosmogonies grounded the Egyptian understanding of politics, while also examining political-religious records that include the term Maat-order-justice, and aims to understand how these two groups of texts link life-subsistence-order-routine with the state. The first conclusion of the study is that the pantheistic Heliopolitan cosmogony assigns the state, which it regards as a supra-historical phenomenon, the task of protecting the work of the creator (preserving the order against the chaos). In the Memphite cosmogony, the creator initiates life on earth with a creative order. Although this narrative, which has a stronger metaphysical-mystical aspect, bases creation on the will of the creator instead of natural forces, it preserves the function of the state and the Maat-order-justice concept. The Hermopolitan cosmogony, which is pantheistic like the first one, emphasizes the sun's rising-setting-rising (the cycle of life and death), blesses the eternal routine - endless repetition, and assigns the task of maintaining the routine to the state. The Theban cosmogony, which is very different from the other three narratives, abandons the pantheistic discourse and presents a transcendent-personal-universal creator. The Creator, who desires his will to be known and his commands to be obeyed, demands not “wise” but “pious” human beings. In this cosmogony, the phenomenon of justice, which is the most prominent among the contents of the term Maat, loses its value, while Maat's meaning of truth (divine will) takes the first place.

Giriş

Eski Mısır'da, siyasal düşünüş mitolojik anlatıların uzantısıdır. Mitoloji metinlerini tarihlendirmek zordur, bunlar yüzyıllar içinde oluşan ve dönemselleşen ihtiyaçlara göre yenilenen anlatılardır. Mitolojiler, papirüs ve taş levhalar-paletler gibi taşınabilir ya da devasa taş bloklar gibi taşınmaz objelere nakşedildikleri ölçüde günümüze ulaşırlar. Edebi ve tarihsel metinlere serpiştirilmiş mitolojik anlatıları, çoğunlukla ilk ortaya çıktıkları dönemden yüzyıllar sonraki kopyaları (ilk kez ya da yeniden yazıya geçirilmiş halleri) ile inceleyip değerlendirebiliyoruz.

Tablo 1. Eski Mısır'ın Tarihi Dönemleri
(Çıvgın 2016: 4)

Tarihler (MÖ)	Kemet: Yukarı ve Aşağı Mısır (İki Ülke)
3100-2700	Erken Hanedanlar (1-2. Hanedanlar)
2700-2200	Eski Krallık (3-6. Hanedanlar)
2200-2050	Birinci Ara Dönem (8-11. Hanedanlar)
2050-1750	Orta Krallık (11-13. Hanedanlar)
1750-1540	İkinci Ara Dönem (14-17. Hanedanlar)
1540-1070	Yeni Krallık (18-20. Hanedanlar)
1070-664	Üçüncü Ara Dönem (21-25. Hanedanlar)

Büyük ölçüde Eski (MÖ 2700-2200) ve Orta Krallık (MÖ 2050-1750) devirlerinde belirginleşen erken Mısır mitolojisinde, kozmogoni/evrendoğum/yaratılış ile devletleşme kopmaz bir bütün oluştururlar. Kentler ve onlara eklenmiş kırsal birimlerde pek çok mitolojik öykü ortaya çıkmışsa da, devletleşme süreci ilerledikçe (siyasal seçkinlerin dahliyle) bunların birleştirildiği ve/veya bazıları elenirken diğer bazılarının öne çıkarıldığı ve bu sayede mitolojide yeknesaklık/bir-örneklik yaratıldığı görülür. Mısır kozmogonileri dönemsel olarak Mısır kültüründe merkezi rol oynayan kentlerin adlarıyla bilinirler. En öne çıkan dört kozmogoniyi not edelim: Heliopolis (İunu), Memfis (İneb-hec), Hermopolis (Khemenu), Teb (Waset) kozmogonileri... Dört kentin Yunanca adlarının (parantez içinde verdiğimiz) eski Mısırca adlarından daha yoğun biçimde zikredilmesinden anlaşılacağı gibi, Mısır kozmogonilerine dair en olgun kayıtlar, Helenistik (Ptolemaios Hanedanı: MÖ 323-30) ve onu takip eden Roma dönemlerine aittirler. Dört kozmogoni büyük olasılıkla Eski Krallık döneminden itibaren adım adım olgunlaştılar, Orta Krallık (MÖ 2050-1750) ve Yeni Krallık (1540-1070) boyunca karakterler ve ilişkiler belirginleşti, Helenistik ve Roma dönemlerinde de en olgun hallerini aldı mitolojik anlatılar.

Makalede dört Eski Mısır kozmogonisinin ana hatları tanıtılarak bu anlatıların Mısır Krallığı'na biçtikleri "Yaratılış ile başlayan Yaşam, Düzen ve Rutini koruma" rolü aktarılacaktır. Dört anlatının ikisi açık bir tümtanrıca anlayışa sahiptirler ve bunlarda tanrısallık olarak sunulan unsurlar aslında doğa güçleridir. Bu

ikisinde ilksel varlıklardan biri olan Yaratıcı, Dünyayı ve Yaşamı kendini dışlaştırarak (kendinden) var ederken, Memfis anlatısı Yaratılışı "yaratıcı buyruk" (yaratıcı söz) ile başlatarak onlardan farklılaşır. Asıl büyük ayrışma ise, Teb anlatısındaki Yaratıcı Tanrı'nın modern dinlerdeki aşkın, kişisel ve evrensel tanrıya benzemesidir. Bu değişim, Yaratılış-sonrasındaki Düzeni korumakla yükümlü kılınan devletin artık bu aşkın tanrı ile birlikte tanımlanmasını gerektirir. Bütün kozmogonilerde değişmeyen ise, devletin tarihin belli bir anında ortaya çıkmış tarihi ve toplumsal bir olgu olarak görülmesi, Yaratılış-sonrasında Yaşamın (Nil ile gelen bereketin) sürmesi için ilk andan itibaren devlete ihtiyaç duyulduğunun altının kalın çizgilerle çizilmesidir. Yaşamın koruyucusu-sürdürücüsü olan "tarih-üstü Devlet" yoksa "Düzen" de yoktur; Düzenin karşısı Yaşamın Rutinini bozan Kaostur; istikrarın, uyumun ve bereketin yeryüzünü (Aşağı ve Yukarı Mısır'ı) terk etmesidir.

1. Heliopolis/İunu Kozmogonisi: Piramit Metinleri (MÖ 2400) ve Tabut Metinlerinde (MÖ 2100) Yaratıcı Tanrı, Yaşam, Düzen ve Devlet

Dört kozmogoninin en eskisi, Nil Vadisi'nin Nil Deltası'na dönüştüğü konumda (bugünkü Kahire ili içinde) kurulmuş olan İunu kenti (Yunanca Heliopolis; Türkçe Güneş Kenti) ve onun 40 km güneyindeki Sakkara Nekropolisi'nde geliştirildiği anlaşılan yaratılış mitidir. Şu ana dek keşfedilmiş en eski mitolojik metinler, Sakkara kral mezarlarının (piramitlerinin) iç duvarlarına nakşedilmiş olan Piramit Metinleridir. Bunların en eski olanları, Eski Krallık sonu - Birinci Ara Dönem başına (MÖ 2400-2300'ler) tarihlenirler. Bu kayıtlardan birinde, 5. Hanedanın son üyesi Kral Unas öte-dünyaya uğurlanırken, "Dokuzlar" olarak bilinen eski Mısır tanrıları da anılır ve kral burada sonradan daha da yaygınlaşacak olan "Tanrıların oğlu" sıfatıyla tanımlanır: "Ra-Atum, yok edilemez bir ruh olan bu Unas sana geliyor, ... Oğlun sana geliyor... Sept, Neftis, gidin bu haberi Yukarı Mısır tanrılarına duyurun... Osiris, İsis, gidin bu haberi Aşağı Mısır tanrılarına verin... Thoth, Batı'nın tanrılarına da duyur bunu... Horus, Doğu'nun güçleri de alsın aynı haberi... Ra-Atum, oğlun sana geliyor, Unas sana geliyor, onu yükselt ve yanına al, onu kollarında tut. O senin oğlun, senin bedenine katılsın, sonsuza kadar" (Lichtheim, 1975: 30-32). Bu pasaj bize tanrılar ile krallar arasındaki ruhani bağlantının Eski Krallık (MÖ 2700-2200) döneminde kurulduğunu, bedenleri ölümlü kralların ruhlarının tanrılar katına yükseldiği inancının çok eski olduğunu gösterir.

Erken metinlerde Atum'a dair pek çok pasaj vardır. Ama Heliopolis anlatısı, bir seferde değil, sonraki 500-600 yıl boyunca adım adım olgunlaşmıştır. Heliopolis kenti ile Sakkara Nekropolisi'nin Mısır Krallığının önde gelen siyasal ve simgesel merkezleri olmaları dolayısıyla, Heliopolis Yaratılış Miti, siyasal seçkinlerin de desteği ile tek kente ait bir mit olmaktan çıkmış ve ülke tarihinde sahiplenilmiştir.

Heliopolis Teolojisine göre, Güneş-Tanrı Atum, başlıca Mısır tanrılarının yaratıcısı olmakla kalmaz; O aynı zamanda dünyanın ve Mısır krallık düzeninin yaratıcısıdır, bu yüzden de krallığı simgeleyen biri kırmızı (Aşağı Mısır) diğeri beyaz (Yukarı Mısır) iki taçla resmedilir. Bu yolla onun "evrendeki ilk varlık" ve "ilk kral" olduğu vurgulanır. Yaratılışın düzeni ile siyasal düzen iç içe geçmiştir; krala ya da kraliyet rejimine karşı

gelmek, yaratılışı inkâr etmek, yani günahkâr olmak demektir (Wilkinson, 2011: 29-30).

1a. Yaratılış ile BİR'in ÜÇ Olması: Er-Dişi/Yaratıcının Dünyanın İlk Unsurlarını (Kuru Hava ve Nem'i) Kendinden Var Etmesi, Dünyaya Yaşam Gücünü (KA) Vermesi

Piramit Metinlerinde aktarılan ama daha belirgin biçimde MÖ 1. Binyılda, 26. *Hanedan* (MÖ 664-525) devrinde kristalleşen kozmogoninin merkezinde Heliopolis kentinin tanrısı Atum vardır. Yaratıcı Tanrı Atum'un (Türkçe anlamı: *Tamamlanmış Olan / Varlığı Kendinden Gelen*) yaratım serüveni, ilk tanrıların var edilmeleriyle başlar. Daha doğrusu, ilk tanrılar (adlarından anlaşılacağı üzere) dünyanın ana unsurları oldukları için, onların yaratılması, "Boşluk, Yer, Gök, Mekân ve Düzen" in de ortaya çıkması demektir. Atum bir "monad", yani "vücuda gelecek her şeyin çıkış noktası olan tekillik"tir. Başlangıçta karanlık suların örttüğü yumurtasının içinde bekleyen Atum, (taşkın bittiğinde ve Nil suları çekildiğinde Mısır toprağı nasıl görünür hale geliyorsa) suyun üstünde belirir ve yumurtadan çıkıp kendini var ettikten sonra yaratılışın kaynağı olur. Tanrıların yaratılışı ile dünyanın yaratılışı aynı anlama gelmektedir. Önce dünyevi yaşamı mümkün kılan iki öğeyi/tanrıyı, *Şu* (Kuru Hava, Boşluk) ile onun eşi ve kız-kardeşi *Tefnut'u* (Nem-Yağmur) yaratır Atum. Yaratma eylemi, "tükürme, aksırma, terleme, nefes alıp verme, masturbasyon" gibi yollarla (Yaratıcının kendini dışa açmasıyla) gerçekleşmiştir. İlk kuşak sonrasındaki erildişi tanrı çiftleri ise, doğurulmuşlardır: *Geb* (Yeryüzü) ile *Nut* (Gök), onlardan doğan erkek *Osiris* (Yaşam, Ölüm) ve *Seth* (Kaos, Yıkım, Karmaşıklık, Öfke, Şiddet) ile dişi *İsis* (Aşk, İyileştirme, Sihir) ve *Neftis* (Gece, Karanlık, Yas). Dokuz tanrının belirliğiyle Horus'un dokuz atası (*Dokuzlar*: Yunanca *Ennead*) tamamlanmış olur (Bickel, 1994: 86; Lesko, 1999: 662; Wilkinson, 2003: 17; McClain, 2011: 2; Allen, 2015: 1473-1474).

Piramit Metinleri (PM) 527'de "biricik varlık" olarak tarif edilen Atum'un yaratım serüveni, onun ereksiyon haline geçmesi ve orgazm olup boşalması sonucunda kendisi dışındaki ilk iki tanrıyı, *Şu* ile *Tefnut'u* vücuda getirmesi ile başlar. Ama PM 600'de, *Şu* ile *Tefnut'un* yaratıcının masturbasyonu ile değil aksırması ve tükürmesi sonucunda var edildikleri belirtilir: "*Sonra kollarıyla sardın ikisini, KA'nın (yaşam gücünün) kollarıydı onlar, böylece senin KA'n onlara geçti*" (Allen, 1988: 13-14).

MÖ 2100 tarihli *Tabut Metinlerinde* (TM), Yaratıcı Atum'dan *Bütünlüğün (Tam Olanın) Efendisi* olarak söz edilir. Atum'un adı, Türkçe "tamam" sözcüğüne çok benzeyen Eski Mısırca *tmm* ifadesinden gelir. O, "kendini var etmiş", "kendini doğurmuş", "kendini oluşturmuş" ve "kendini yapmış" bir öznedir. Atum'un ikinci özelliği "yalnızlığı"dır. O, (Hıristiyanlıktaki teslis inancına benzer biçimde) Kuru Hava ve Nem'i kendinden var ederek BİR iken ÜÇ olmuştur. Yine Hıristiyanlığa benzer biçimde "annesiz" vücuda gelmiştir *Yaratıcının* ilk çocukları. Bu hal onun "er-dişi" olduğunu (tartışmasız biçimde eril bir tanrının dişiye özgü işlevleri de yerine getirdiğini) gösterir (Bickel, 1994: 33-38). Heliopolis kozmogonisine göre, evrendeki her şey Atum'un bedeninden çıkmıştır, her bireyde bulunan "KA"nın (*yaşam gücü*) kaynağı da Atum'dur. Atum hakkında yazılanlar, Heliopolis din adamlarının onu panteist (tüm tanrı) anlayışla kavradıklarını açığa vurur. İşte bu yüzden, biraz önce

aktardığım "Kral Unas'ı yanına al" cümlesi, ölen kralların yaşam güçlerinin ya da ruhlarının Atum'a katıldıkları, Yaratıcı ile bir oldukları (bütünleştikleri) inancını yansıtır aslında (Wilkinson, 2003: 99).

1b. Potansiyelden Aktüele: Ebedi Dinginlik İçindeyken Harekete Geçen Atum'un Yaratıcı Eylemiyle "Sonsuz Rutin" in Oluşması

Heliopolis Kozmogonisi, *birey-tanrıların yaratılışından çok onlarda simgelenen ve Yaşam'ı mümkün kılan dünyevi unsurların ortaya çıkışını* öykülemektedir. Evren'in değil Dünya'nın doğuşu... Zira mitolojik anlatılar, kendini var etme potansiyeline sahip Varlığın dipsiz-karanlık sularla çevrili olduğunu aktarırlar. Bu "bitimsiz-sonsuz sular", Atum ile birlikte evrenin ilk iki varlığını oluştururlar. Diğer doğa güçleri gibi, "Karanlık Sular" da Mısır mitolojisinin tanrılaştırıldığı unsurlardan biridir. *Nu* ("Su ile dolu olan", "Su'dan ibaret olan") ya da *Nun* ("Hareketsiz", "Kıptısız")... *Karanlık Su*, evrenin Atum-öncesini (Yaratıcı Varlık ya da Işık öncesini) tanımlar. Sanki Atum, *Karanlık Su* içinde yaşamı başlatmayı bekleyen *Güneş ışığı ve ısıdır*. Atum'un maddi dünyayı yoktan değil kendinden var ettiği düşünülünce, onun yarattığı dünyaya aktardığı KA da, *güneş ışığından beslenen Yaşam* olmalıdır.

Tabut Metinlerinde, Atum'un Güneş ile bağlantısı Ra üzerinden kurulur. İlk TM 440'taki cümleye kulak verelim: "Ben, sonsuza dek var olacak Ra; görkemlilerin en görkemlisi Atum'um ben". TM 442'de de şu pasaj: "Ben Ra'yım, ben Atum'um, sonsuzluğun efendisi, sürekliliğin direği" (Bickel, 1994: 39). Ra, *Tabut Metinlerinde* "Atum'un BA'sı" olarak sunulur. Eski Mısır dilinin tek heceli sözcüklerinden BA, yine tek heceli KA'ya yakın bir anlama sahiptir; ikisi de Yaratıcı Tanrı'nın diğer tanrılara ve bedenleri ölümlü seçkinlere (örneğin krallara) aktardıkları güç ve iradedirler. BA, "tanrısallığın dünyada somutlaşmış, beden bulmuş hali (tezahürü)" ve "fiziki-pişik yeteneklerin toplamı" olarak da anlaşılabilir. Örneğin Tanrı *Şu'nun* (Kuru Hava) yeryüzündeki tezahürü "rüzgâr"dır. Tanrılar-arasındaki bağlantıda BA "tezahür" ve "evlat" anlamlarına gelir. Bu durumda Ra, Atum'un *oğlu* ya da *hareket-eylem içindeki halidir* (Janak, 2011: 144-145; Ferguson, 2015: 46). Öyleyse, yaratılış esnasında aktif olan Atum'un Dünya ve Yaşam'ı ortaya çıkardıktan sonra yerini Ra'ya bıraktığı ve Ra-Güneş'in Dünya'ya yaşam enerjisini vererek (Bickel 1994: 42-43) *sonsuz yinelenmeyi* mümkün kıldığı söylenebilir mi? Demek Atum "sonsuz aynılığın yaratıcısı" iken, onun tezahürü Ra yaşam veren ışığıyla "sonsuz rutin koruyucusu" idi.

O halde başlangıçta tek değil iki "Varlık"tan söz edilmeli; Ebedi Dinginliği simgeleyen *Karanlık Su* ile dünyevi olguların var-oluşlarını potansiyel olarak kendinde taşıyan *Atum* (olasılıkla Güneş)... *Tabut Metinlerinden* başlayarak kesintisiz biçimde tekrar eden tema, *yaratılış-öncesinin* bir yokluk değil, *karanlık-bulanık sulardan oluşan bir kaos* olduğu, yaratıcı tanrının suların dibinde yumurtasından çıkıp yaratım serüvenini başlatmayı beklediğidir (Allen, 1988: 4):

"Suların dibindeyim, tek başına, ikincisi olmayın.

Olgunlaştığım yer orası. ...

Çıkmaya hazır olan BİR.

Ben, yumurtasının içindeki cenin.

Sulardan başlayacak, BİR olan Ben'in macerası.

Bak, o sınırsız su, benden ayrı (ben olmayan) bir şey. ...

Ben, kendi kendini var edim.

Kalbimin istediği gibi, dilediğim gibi, var ettim kendimi" (Allen, 1988: 13-14).

1c. Yaratılış-Öncesinde Karanlık Su (Nil?) İçinde Bilinçlenen Tanrı-Atum'un, Su Yüzeyinde Piramit-Benzeri Kara Parçası Belirince Oraya Oturup Yaratılış Başlatması

TM 76, "Varlık-Öncesi"nin tek gerçekliği olan *Nu* ya da *Nun*'u tanımlarken dört terim kullanır: "*Atum, Taşkın'ın (Hehu), Yoğun su kütesinin (Nun), Karanlıkların ve Kaos'un içindeydi*". Bu terimlerin son ikisi, Eski Mısır dilinde çok yakın anlamlara sahiptirler. "Yolunu kaybetmek" fiilinden türetilen "düzensizlik-bulanıklık" terimi, hiçbir temeli ve yönü bulunmadığından dolayı, içinde istikamet belirlenemeyen karmaşık ve kesafete-yoğunluğa vurgu yapar. Dört terimin ilk ikisi "su", diğer ikisi "karanlık-ışsızlık" ile bağlantılıdır. Sonuçta, *Nu* ya da *Nun*, *ilkel evren* ya da *evrenin başlangıç noktası* olarak tarif edilebilir. "Hareketsiz-Durgun" sıfatlarıyla tanımlanıyor olsa da bu unsurun *Atum* ile birlikte yaratılış temelinde yer aldığı, hatta yaratılış mümkün kıldığı söylenebilir. *Atum*'un kendini dışlaştırarak var ettiği ilk unsur olan *Şu* ("Boşluk", "Kuru Hava") için TM 341'de kullanılan ifadeye bakalım: *O, Nun'un doğurduğu ve Atum'un yarattığıdır*. TM 80'de de Yaratıcı *Atum*'un *Nun* tarafından uyarıldığı ve bilinç edinmeye yönlendirildiği aktarılır (Bickel, 1994: 26-30, 47).

Dünyanın yaratılışından önce en az iki *İlk-Varlık*'tan söz edilebileceğini gördük: *Atum* ve *Nun*. Ama *Tabut Metinlerinde* belirsiz olsa da diğer metinlerde bir unsurun daha varlığı hissedilir: Yaratıcının *dipsiz sudan* kurtulup üzerinde konumlanabileceği bir *toprak parçası*. TM 80'de bu toprak parçasının (*sınırsız su* içinde görüldüğü an Yaratılışın başlayacağını haber veren o kuru tepenin) *Yaratıcının* ihtiyaç duyduğu zorunlu bir üs olduğu aktarılır:

"*Nun'un (Yoğun su kütesinin) dinginliği* içinde tek başıma iken,

Üzerinde sabit durabileceğim bir yer bulamıyordum,

Üzerinde oturabileceğim hiçbir yer yoktu,

İunu'yu (Heliopolis'i) var etmeden önce,

Üzerine oturabileceğim Ha ortaya çıkmadan önce" (Bickel, 1994: 63).

Demek ki *Atum* yaratılış başlatabilmek için *karanlık ve düzensiz su kütesi* üzerinde sabit durabileceği bir başka ilk-kütleyi talep ediyordu. *Tabut Metinlerinde* bu kütenin genel adı *Mehet-Uret*'tir ki terim "yüzmek" fiilinden türetilmiştir. *Mehet-Uret*, Türkçeye "Su üstünde yüzen büyük kütle" olarak çevrilebilir. Adaya benzeyen bu kara parçası, *Atum*'la eş-zamanlı varlığa sahip olup onun yaratmadığı bir unsurdur, sanki *Yaratıcının* dinlenme fırsatı bulup yaratma eylemi için kendini hazırladığı bir duraktır. *Tabut Metinlerinde* kütle bazen *kalkana* benzetilir; *Piramit Metinlerinde* ise, onun su üzerinde yükselen bir ilk-tepe ya da tümsek olduğu aktarılır. PM 600'de tepayı tanımlayan "benben" sözcüğü,

piramidi andıran konik kara parçası anlamına gelir (Bickel, 1994: 64-70).

1d. Kaosa Karşı, Yaratıcının Eseri Olan Yaşam-Güneş-Rutin'in ve Nil Sayesinde Mısır'a Bereket Getiren Devletin Birlikte Kutsallaştırılmaları; Düzen ve Adaleti Temsil Eden Maat'ın Krallık İdeolojisiyle Bütünleşmesi

Bu varoluş-yaratılış anlatılarını ayrıntılı biçimde aktarmamın nedeni, bunların Eski Mısır siyaset felsefesinin temellerini oluşturmalarıdır. Mısır'da Varoluş nasıl "Karanlık-Kaos, Işık-Düzen" ikiliyle anlatılıyorsa, krallığın varlık nedeni ve işlevi de aynı ikiliğe dayandırılacak; *Yaşam-Yinelenme-Düzen* kutsallaştırılacaktır. Heliopolis kozmogonisinde, kutsallık içeren temalarla materyalist temaların nasıl kopmaz bir bütün oluşturdukları herhalde dikkatten kaçmamıştır. Tanrı olarak tanımlanan *Atum*, aynı zamanda *Yaşam veren Işık* demektir; benzer biçimde tanrısallık atfedilen *Nun* da, içinde *aydınlık ve yaşam dolu dünyayı* taşıyan karanlık uzaydır. *Mehet-Uret* ise, taşkın çekilince su ortasında öbekler oluşturan Mısır topraklarını simgeliyor sanki. Alüvyonla kaplandığı için Mısır'a bereket getiren tarım alanları olmalıdır *Mehet-Uret*. Daha ilginç, Yaratım eyleminin başladığı o ilk-tepe, hem Mısır'ın başkentlerinden Heliopolis hem de "benben" (konik bir tepe) olması dolayısıyla, 1- Mısır Krallığı, 2- Yaşamın-Bereketin-Düzenin garantörü Güneş-Kralı, 3- kralların ebedi mekânı piramitler ile bağlantılıdır.

Tanrı *Şu* "*hava*"yı, *Tefnut* "*nem*"i, *Geb* "*yeryüzü*"nü, *Nut* "*gök*"ü temsil ederler. Aynı şekilde tanrısallık atfedilen *Maat* da, "*güvenlik-öngörülebilirlik-adalet-rutin*" anlamlarına gelen *siyasal-toplumsal düzenin kendisidir*. *Eski Mısırlılar*, bütün kutsal anlatılarını "*gündelik yaşamın güven verici sürekliliği*"ni temin etmenin aracı olarak kurgulamış görünüyorlar. *Atum*'dan daha fazla İlk Varlık adını hak eden *Nun*'u somutlaştırmak için başvuru dört terimden birinin taşkın anlamına gelmesi de, Mısır toplumunun öncelikleriyle bağlantılıdır. Nil taşkınları olmasaydı, tarlalara bereket getiren ve Mısır'ın *Kemet* (Kara Toprak) şeklinde adlandırılmasının yolunu açan alüvyon da olmazdı. Yaşam nasıl *ilkel evren Nun*, *ilkel mekân Mehut-Uret* ve yaratıcı *güneş Atum*'dan çıktıysa, Mısırlıları ayakta tutan bereketli tarlalar da Nil'in suları ve güneş ışınlarının eseridir. Devletin kendisi de varlığını bereketli tarlalardan akan artı-ürüne borçludur ama siyasal seçkinler bu gerçeği yanlısamalı biçimde sunacak, eşitsiz konumlarını meşrulaştırmak için *güvenliğin ve bereketin kaynağı* olarak krallığı göstereceklerdir

Mısır'da *Yaşam ve Düzenin eşitsizlik* üzerinde yükseldiğine dair bir ön-kabul vardır. Bu nedenle *adaletten* anlaşılan, "eşit olmayan taraflar arasında *zayıf, güçsüz ve yoksul* olanın *soylu, güçlü ve varlıklı* karşı korunması"dır. Aslında yaratıcının insanları eşit kıldığı önermesi, *Tabut Metinlerinde* açık biçimde yer alır. *TM 1130'a göre*, *Yaratıcı eşitsizliği emretmemiştir; toplumsal eşitsizlikler ile hiyerarşi, insanın itaat etmeyen kalbinin eseridir*. O halde, *Maat-Düzen-Adalet*'in işlevi, yaratıcının iradesine rağmen insan yaşamının bir gerçeği olan eşitsizliği topluluklar arasında bir çekişme-savaş-huzursuzluk kaynağı olmaktan çıkarmak ve güçlünün zayıfı yok etmesini engelleyerek zayıfa yaşam hakkı tanımaktır.

Piramit Metinleri çok büyük olasılıkla 6. Hanedan döneminde (MÖ 2340-2180) yazıldı; *Tabut Metinleri* ise 11. Hanedan döneminde (MÖ 2120-1991). İkisi arasındaki 60 yılda 4 hanedanın başa gelip kısa sürede saraydan uzaklaştırılmış olmaları, 6. ve 11. hanedanların Mısır tarihindeki rollerini açıklamaya yeter. 6. Hanedan, görkemli Eski Krallığın son hanedanı idi. Mısır yazısı bu hanedan döneminde olgunlaştığı için Mısır siyaset anlayışına dair ilk bilgileri bu dönemin kayıtlarından alıyoruz. *Piramit Metinleri* ile çağdaş olan bir başka kayıt, Neferseşemre adlı vezire aittir. Bu kayıt, Sakkarâ'da inşa edilmiş bir *mastabada* (anıt-mezarda) bulunur. Krallar için piramit, kral dışındaki seçkinler için *mastaba* inşa edilmesi, Mısır devletinin kurumsallaşma (aktörler üzerinden hafıza oluşturma) hızının kanıtı olarak değerlendirilebilir. Kaydı bizim için değerli kılan, kral dışındaki aktörlerin de tabakalı toplumsal örgütlenmeyi muhafaza etmekle, ama bunu yaparken gelir-servet uçurumunun haddinden fazla derinleşmemesi için güçsüzü ve yoksulu korumakla yükümlü tutulmuş olmalarıdır.

“Zayıfı, kendisinden güçlü olandan korudum,

Gücümün yettiğince.

Aça ekmek, çıplağa kıyafet verdim,

Kayığı olmayanı sudan geçirip karaya ulaştırdım,

Oğul sahibi olmadığı için cesedi açıkta kalan faniyi göndüm,

Kayığı olmayana kayık bile yaptım,

Babama saygı gösterdim, annemin rızasını kazandım” (Lichtheim, 1975: 17).

Benzer cümleler, 6. Hanedan devrinde ticari seferlere gönderilen Yukarı Mısır Valisi Harkhuf'un otobiyografik mezar kaydında da yinelenir: “Aça ekmek, çıplağa giysi verdim, kayığı olmayanı ırmaktan geçirip kıyıya getirdim”. Aynı Harkhuf, Mısır sarayını halkın gözünde eşsiz kılan prestijli malları Nübye'den (güneyden) getirmekle sorumlu olan, bu amaçla güneye birkaç sefere çıkan figürdür. 300 eşeğin sırtında gelen mallar arasında tütsü, kara abanoz ağacı, yağlar, panter derileri, fildişleri vardır. Uzak diyardan Harkhuf ile birlikte gelen ve çocuk-kral II. Pepi'yi mutlu eden ise, *dans eden bir pigme* olmuştur (Lichtheim, 1975: 24-27). Görüldüğü gibi, *Maat-Adalet* ve Tanrısal Düzen gibi şatafatlı terimler üzerine kurulu Eski Mısır sistemi, bazen çocuk bir kralın mutlu edilmesinden ibarettir. Harkhuf, otobiyografisinde çocuk-kralı sevindirmiş olmanın keyfini çok iyi yansıtır.

Thomas Hobbes'un binyıllar sonra “herkesin herkesle savaşı” olarak tarif edeceği kaosu aşmanın yolu, kozmik *Maat*'tan sorumlu Güneş-Ra'nın *Maat*'ın toplumsal yükünü krallığa devretmesidir. Düzen kendi doğallığı içinde sağlanamadığı için onun bir otorite eliyle *üstten* dayatılması gerekmektedir. Ra, ışığın doğuşunu-batışını (günlük hareketini) yoluna koyduğunda *kozmik düzen-uyum* sağlanmış olur. *Toplumsal ve siyasal düzen* için Ra'ya düşen, doğru kralı seçmektir. *Siyasal düzeni kurmak ve sürdürmek* onun işidir (Assmann, 1989: 60-64).

Yaratılış ile krallık arasındaki bağlantının nasıl kurulduğunu daha ayrıntılı biçimde aktaralım. 1- “Kozmik” ya da “toplumsal”, sıfatı her ne olursa olsun,

Yaşamın sürmesinin yolu düzendir. Ama düzen kendi kendine var olmaz ve varlığını kendi başına sürdüremez. Onun bir dış güç tarafından inşa edilmesi ve *İsfet'e* (Kaosa) karşı kararlı biçimde savunulması gerekir. 2- *Düzen*, ekin gibi aşağıdan yukarı doğru büyümeyen, O üstten-yukarıdan kurulur ve sürekliliği için aynı otoritenin (Tanrının ya da kralın) desteği zaruridir. 3- Toplumsal *Maat*'ın/*düzen*'in uzun ömürlü olmasının yolu, otoritenin (Güneş-Tanrı'nın iradesini ve adaletini temsil eden) tek kişide birleşmesidir, adalet konusunda birden çok ses yükseldiğinde hiç erişilemeyecektir o adalet. 4- Güneş-Ra'nın insanlar için planı onları dindar yapmak ya da ruhlarını kurtarmak değildir, dünyanın bir sınav yeri olması da değildir talebi. *Ra'nın tek arzusu, Yaratılışın-Yaşamın ilk var edildiği haliyle sürmesi, insanların bu ritme uyum sağlamaları, adalet için de Güneş-Tanrı'nın temsilcisi olan Kral'a itaat etmeleridir* (Assmann, 1989: 65).

1e. Yaşamın Sonsuz Rutini Olan Hava, Zaman İçindeki Çeşitlenme-Çoğalmaya Denk Düştüğü İçin Değişime Açıktır; Nem, Değişmeyen Düzeni, Varoluşun Yetkinliğini Temsil Eder; Krallığın İşlevi ise Tanrılardan Devralınan Düzeni Korumak İçin Kaçınılmaz Olan Değişimi Denetlemektir

Atum'un var ettiği ilk tanrı/unsur, *Şu*'dur (Boşluk / Hava). *Tabut Metinleri* (TM) 75'te, Boşluk/*Şu*'nun yaratılışı, tüm-tanrı anlayışı yansıtan bir dille aktarılır:

“Kendini var eden o Büyük Tanrının bedeninde olgunlaştım.

Beni kalbinde/kalbenden yarattı. ...

Burnundan üfledi beni bir nefes olarak.

Bu yüzden aynı formdayım nefes ile. ...

Yüce Tanrı, mükemmelliğini dışarı saçarak var etti beni” (Allen, 1988: 15).

Yaratıcı Tanrı Atum ya da (potansiyel) Güneş, tanrıların (ya da yeryüzünü oluşturan unsurların) babası olmakla kalmaz; O, *Tabut Metinleri*nde sonsuz sayıda yinelenen *dünyevi doğumların hepsinin başlatıcısı* olarak tarif edilir. Atum'un eseri olan dünya, “sınırları olan bir çerçeve”, onun dışında kalan uzay ise sonsuz yoğunluktur. “Sınırsız su kütlesi” olarak tarif edilen bu yoğunluğa layık görülen iki terim daha vardır: “Karanlık” ve “Kaos”. Bu *yoğun karanlık*, yaratılmış olan *ışıklı dünyanın* karşıtını oluşturur. Evet, dünyanın gecesi de vardır ama asla zifiri karanlık olmayan o gece, dünyanın dışındaki kesintisiz ve kesif karanlıktan başka bir şeydir. *Bitimsiz Su*, *Karanlık* ya da *Kaos* olarak tanımlanan dış dünya, Atum'un kendinden yarattığı ya da ışığı ile “düzen” bahsettiği dünyanın anti-tezi, bir tekinsizlik diyarıdır (Allen, 1988: 20-21). *Şu* ve *Tefnut*'tan doğacak yeni tanrılarla, dünyayı dış-evrenden farklılaştıran “yaşam ve düzen”in sürekliliği de sağlanmış olacaktır.

“Ben *Şu* (Boşluk), Atum'un çocuğu,

Yaşam'ı mümkün kılan soluk/hava ile kuşandım. ...

Kesif Karanlığın ardından gökyüzünün ışıkla dolması için var oldum. ...

Sonsuz Aynılık içindeki rolümü oynayacağım.

Sonsuz Yinelenmenin kendisiyim (parçasıyım) ben de. ...

Ve Atum dedi ki 'Kızım *Tefnut*, erkek kardeşi *Şu* ile birlikte var olacak.

Şu, Yaşam'dır, *Tefnut* ise *Maat* (Düzen).

Ben de, ikizlerim-yavrularım var oldukça sürdüreceğim varlığımı.

Babalarını aralarına alacaklar.

Biri sırtımda, biri karnımda.

Yaşam da, kızım *Maat* (Düzen) ile birlikte var olacak. ...'

Ve Karanlık Sular (*Nun*), Atum'a dedi 'Kucakla kızın olan *Maat*'ı (Düzeni),

Onu içine çektiğinde kalbin atmayı sürdüreceksin.

Onlar asla senden uzak düşemezler,

Ne kızın *Maat*-Düzen, ne de oğlun Yaşam.

Kızın *Maat*-Düzen, seni hiçbir şeyden yoksun bırakmayacak,

Oğlun Yaşam da yükseltecek hep seni'.

[Yine *Şu*, yani "Kuru Hava" konuşuyor:] Ben, Yaşam'ım, Atum'un oğlu,

Onun burun deliğinden çıkarak var oldum.

Gidip onun yakasına konacağım ki,

Kucaklayabilsin beni ve kız-kardeşim *Maat*-Düzen'i,

Her gün yeniden yükselirken ve yumurtasından çıkıp etrafa ışık saçarken. ...

Ben Yaşam'ım, yılların efendisi,

Sonsuz Yinelenme ile bir olan, Sonsuz Aynılığın efendisi" (Allen, 1988: 22-23).

Statik-Durgun-Karanlık Su, içinde Varlık-Atum-Güneş'i tutan, hareketsizlikle malul bir yoğunluktur. *Atum* ise, "Yaşam ve Düzen"i başlatma potansiyeli olan Monad'dır. Potansiyelin aktüelleşmesi (kuvveden fiile geçiş) için ilk koşul, *Şu* ("Kuru Hava") ile *Tefnut*'un ("Nem") ortaya çıkmalarıdır. Onların uzantıları (kozmogoniye göre, ikisinin çocukları, yani ikinci kuşak tanrılar) olarak *Geb* ("Yer") ile *Nu'tun* ("Gök") doğuşları da, *Mekânın* var olmasını sağlar. İşte bu esnada bir kavram çiftine daha vurgu yapılacaktır: "Değişen ve Değişmeyen". Bu ikisi, eril *Şu* ve dişil *Tefnut*'a uyarlanınca, ilk anda karşıt görünen ama (*Şu* ile *Tefnut*'un hem kardeş hem de karı-koca olmalarındaki gibi) bir arada var olmaya yazgılı ikiliklerin kapsamı belirginleşir: Bir yanda *Tefnut* - *Maat*-düzen - sonsuz aynılık - değişmeyen, diğer yanda *Şu* - yaşam - sonsuz yinelenme - değişim... Değişmeyen, *Yaratılış ya da Varoluşun mükemmelliği ve tamlığıdır*. Değişim ise, *Atum'dan var olan ilk unsurlardan başlayarak Yaşam'ın çeşitlenmesi-çoğalması, sürekli yeni unsurların katılması ile zenginleşmesi ve zamanın da etkisiyle hareketlilik ve yinelenme içermesidir* (Allen, 1988: 25). Peki, bu unsurların Mısır devlet kavrayışına yansımaları nasıl olacak? "İnsanlara tanrılardan miras kalan devlet"in seçkinleri, (yaratılışı taklit ederek) kendilerini *değişime dirençli bir siyasal ve toplumsal düzen* kurmakla yükümlü görürler ama Yaşam'ın

değişimi içerdiğini de bildikleri için kutsallıklar eşliğinde inşa ettikleri yetkin düzen içinde değişimi kontrol altında tutmaya gayret ederler.

1f. Yaratıcı, Sadece Yaratma Eylemi İçin Değil Varlığını Sürdürmek İçin de Hava ve Nem ile Bütünleşmiştir; Yaratılıştaki TEK'in Aynı Zamanda ÜÇ Olması Gibi, Devlet de ÜÇ'ün Birlikteliğine (Güneş-Kral, Çokluk-Halk ve Düzen) Dayanır

Tüm-tanrıca yaratılış öyküsünde, Yaşam'ın *Yaratıcının* bedeninin hangi uzvundan dışlaşarak ortaya çıktığı önemlidir. *Piramit Metinlerindeki* anlatı çok basit: *Yaratıcının* fallusu ve elidir, *Şu* (hava) ile *Tefnut*'u (nem) var eden. *Tabut Metinlerinde* de benzer pasajlar vardır. Bu anlatıya göre, er-dişi bir tanrı olan Atum'un eli her doğum için gerekli olduğu düşünülen dişil unsurun işlevini yerine getirmiştir. Bazen de yaratımı mümkün kılan dişil unsur *el değil ağız*dır. Her iki durumda, dişiyel has işlev, "*aralanan-açılan bir el ya da ağız*" ile temsil edilmiş olur (Bickel, 1994: 73-74). Yine her iki durumda, kozmogoninin materyal gerçeklikler üzerine inşa edildiği açıkça görülür. Bazen de iki uzuv birlikte telaffuz edilir:

"Ben, Atum'un tükürdüğü SÖZ'üm,

Elini kullanırken ağzından çıkan söz,

Ve oradan toprağa düşmeyi arzulamış olan" (Bickel, 1994: 75).

Yaratılış, çok ilginç biçimde, *Atum'un eliyle haz alırken ağzından saçtığı töz* olarak tarif edilir. Daha şaşırtıcı nokta, el ve ağız hareketlerinden söz edilirken kullanılan Mısırca sözcüklerin "*seçmek, belirlemek, arzulamak*" fiillerinden türetilmiş olmalarıdır. Başka deyişle, yaratılış, *Yaratıcının* bilinçli seçişi/arzusu olarak, onun ilk tanrıları kendinden var etmesiyle başlamıştır. Boşalma ve tükürme sözcükleri de "kendinden var etme"yi açıklamak için kullanılan metaforlardır. Eylemin ağız ya da fallustan gerçekleşmesi arasında çok fark yoktur; Yaşam her durumda *Yaratıcıdan* saçılan tohum ile başlamıştır.

Ama *Tabut Metinlerinde* *Şu*'nun (hava) var edilmesine dair farklı bir anlatı göze çarpar. *Şu*, TM 75'te, "Atum'un burnundan çıkan soluk olduğunu, soluk formunda doğduğunu" anlatır. Buna göre, *Şu*'nun doğum yeri, burundan da önce, *yaratıcının gırtlığıdır*. *Tabut Metinleri* 75, 76, 77, 80 ve 81'de *Şu*'nun yaratılma süreci için üç farklı önerme yer alır: İki pasaja göre, *Şu*, yaratıcının eli ve ağzından var edilmiştir, üç pasajda onun *ağızdan çıkan tükürük* olduğu ifade edilir, dört pasaj onu *yaratıcının soluğu* olarak tanımlar. Soluk anlatısı kuşkusuz ilk iki anlatıdan çok daha dikkat çekicidir. Zira bu anlatı, Atum'un nefes alıp-verdiği anda doğması nedeniyle, onun *yaşamın soluğu hatta kendisi* olduğunu öne sürmektedir. Soluk alıp vermek istenç gerektirmeyen bir eylem olduğuna göre, *Şu* da, *yaratıcı Atum, dipsiz su kütlesi Nun ve ilksel-toprak Mehet-Uret* gibi varlığı kendinden olan tözler arasına sokulabilir. Öyleyse o, *Yaşam'ı var eden töz, yani hava ve soluktur* (Bickel, 1994: 78-82).

TM 1065'e bakılırsa, Atum-Ra-Güneş, *yaşamın soluğu* sayesinde "var" idi (*Şu*, Atum'a soluk vererek onu Yaşamda tutan töz idi). TM 80-81'deki pasajlar, bu hususu açıklamak bakımından çok güçlüdürler: "*Ben, Atum'un oğluyum... Her gün soluk alabilmek için gırtlığına yerleştirdi beni... Onun burnundaki nefesin sahibi-nedeniyim ben*". Bu muazzam pasajlar, ilk bakışta

yaratılan-yaratılan / baba-oğul gibi görünen ilksel varlıkların birbirlerine nasıl sıkıca bağlı olduklarını göstererek Mısır siyasal düşüncesinin temel argümanlarından birinin geliştirilmesine kapı açarlar. “Değiş-tokuş, alıp-verme, karşılıklık”, yaratılanlarla onları yaratanlar, insanlarla tanrılar ve insan kuşakları arasındaki ilişkileri düzenleyen temel unsurdur. Dünyanın gerçeği, bu kesintisiz alış-veriş sayesinde Varlıklar ve varoluşlar arasında dolaşan yaşam enerjisidir (Bickel, 1994: 82-83). Devletin meşruiyeti buradan hareketle kurulacaktır.

Yaratıcı Atum ile oğlu Şu (Hava) ve kızı Tefnut’un (Nem) *Başlangıç* anının 3 ana karakteri olup birbirleriyle kopmaz bir bağ oluşturmaları, ister istemez Hıristiyanlığın “Teslis” (Üçleme) dogmasını hatırlatır. *Tabut Metinleri* 80’de 3 tanrısal formun “aynı tözden” ve “eş-zamanlı” varlıklar olduklarına dair bir pasaj geçer: “O, Tek idi ve Üç olarak da kavranabilirdi”. Biraz yukarıda aktarılan pasajı bir kez daha not edelim: “Nun dedi ki kızın Maat-düzen’den besleneceksin ve oğlun Yaşam yükseltecek seni” (Bickel, 1994: 49-50). Yoksa bu pasajlarla, Güneş, Yaşam ve Dünyevi düzenin aynı bütünü oluşturan üç güç oldukları mı ifade edilmektedir? Eğer öyleyse “devlet”in meşruiyeti aynı üçleme ile kurulabilir: 1- Güneş-kral, 2- onu var eden ve onunla birlikte var olan tebaa-halk, 3- devlet ile uyruklar arasındaki uyumu garanti eden ve onu sürekli kılan siyasal-toplumsal düzen.

1g. Güneş, Yaratıcının Hem Tezahürü Hem Gözüdür; Mısır Mitolojisinin Yaratıcısı, Platon’daki Demiurgos Gibi Görerek ve Tasarlayarak Yaratır

Eski Mısır’da tanrısallıklar arasında özdeşlik kurarak tanrısal işlevleri aynı odakta toplama çabası belirgindir. Bu çaba, herhalde yalnızca teoloji çerçevesinde değerlendirilemez. Teoloji toplumsal-siyasal alanlardan bağımsız olmadığına göre, bu tip çabalar öncelikle dünyevi ihtiyaçları karşılamayı hedeflerler. Yaratıcı Atum-Ra ile birlikte zikredilen üçüncü tanrısal güç Khepri’dir. Bu tanrının adı Eski Mısırca “kheper” fiilinden türetilmiştir: “oluşmak, vücut bulmak”. Atum, Ra ve Khepri, hepsi birden Güneş’in farklı hallerini yansıtır: Khepri, “doğan güneş”; Ra, öğle vakti dünyayı aydınlık ve sıcak kılan “en parlak güneş”; Atum ise “batan güneş”tir. O halde, Khepri yaratılışın “şafağını”, Ra “sürekliliğini” ve Atum “tamamlanışını” temsil ediyor olmalıdır (Bickel, 1994: 43; Wilkinson, 2003: 230); Hepsini sonuçta Güneş oldukları için aynı tanrısal gücün farklı formlarıdır. Khepri, *Yaratıcının Koyu Karanlık Nun* içinde parıldamaya başladığı ilk yaratım (var etme) anını simgeliyor gibidir. Peki, yaratıcı gücün üçüncü formunun süreçteki rolü nedir? Bunu öğrenmek için *Tabut Metinleri* 307’ye kulak verelim:

“Ben Sonsuzluğum, ben Ra’yım, Nun’dan çıkmış olan,

Tanrısal BA’m (tezahürüm) Khepri’nin adıyla,

Benim Hu’yu var eden (yaratılışı buyuran), İsfet-Kaos uzak olsun benden,

Asla görmek istemem onu.

Ben, her gün içinde yaşadığım Maat’ı (Düzeni) var kılanım,

Şu Khepri olan adımla kendi kendimi var ettim, aynı Nun gibi,

Khepri olarak her gün varlık buluyorum” (Bickel, 1994: 43-44).

Eski (MÖ 2700-2200) ve Orta Krallık (MÖ 2050-1750) dönemlerinde, “yaratıcı” dendiğinde anlaşılan büyük ölçüde Atum-Ra-Khepri idi. Sobek-Ra ile Amon-Ra, “yaratıcı tanrı” olarak tanımlanmadılar. Sobek “su tanrısı” idi, Amon da “rüzgâr-güneş-bereket tanrısı”. Ancak Amon zaman içinde o kadar çok işlevi yükledi ki *Yeni Krallık* döneminde (1540-1070), Yaratıcı Atum’un Amon-Ra olarak tezahür ettiğine inanıldı. Yeni Krallık boyunca *yaratılışın yinelenmesi* de “Güneş’in her gün doğması ve dünyayı ısıtıp aydınlatması” ile özdeşleştirilmiştir (Bickel, 1994: 53-54 ve 59, dn. 79; Wilkinson, 2003: 92-93, 219). Aslında Mısır teolojisi konu olduğunda adların çok da önemi yok. Sonuçta Atum-Ra-Khepri-Amon dendiğinde akla ilk gelen şey, bu yüce adların her birinin Güneşi ya da *yer yüzünde yaşamı başlatan tözü* temsil ettikleridir. Öte yandan, birbirleriyle özdeşleştirilebilen tanrısallıkların hepsi ve özelde Amon-Ra ile Mısır Krallığı arasında da bağlantılar kurulmuştur.

Atum ile Güneş’i özdeşleştirebilmemizin bir nedeni de “Atum-Ra’nın (Güneş’in) gözü”nü yaratım araçlarından biri olarak tarif edilmesidir. Böylece, *aksırma, soluk alıp-verme ve terlemeye* eklenen bir diğer yaratıcı unsur, *görme ve tasavvur etmedir*. Mısır teolojisinde “Kozmos/Evren”in iki gözü vardır: Güneş ve ay. Ama “yaratıcı göz” büyük ölçüde Güneşe karşılık gelir. Nitekim TM 959, Güneş ve göz terimleri arasında tam bir koşutluk kurar. Öte yandan, “Yaratıcının görmesi ve tasavvur etmesi”, aynı zamanda onun “idrak-kavrayış yoluyla kehanette bulunması” demektir (Bickel, 1994: 91-97). Mısır devlet ideolojisinde *gizliyi açığa çıkarma, kötülük ve yalan üstündeki örtüyü kaldırma, ülkede olup biten her şeyi şahinin gözüyle izleyebilme, aydınlatma, adalet ve kehanet* (öngörülme) arasında özdeşlik kurulduğunu ve bu terimlerin hepsinin Güneş ile bağlantılı görüldüklerini hatırlatalım. Şahin, Devletle bütünleşmiş Tanrı Horus’un temsil edildiği hayvandır. Kral (devlet), şahin tanrı Horus’un keskin gözleriyle ülkedeki her hareketi izleyip tanık olduğu sorunları çözmekle yükümlüdür.

TM 607’ye göre, *Yaratıcının* iki gözünden biri Şu, diğeri *Tefnut*’tur. Bunların hem yaratılan ilk tanrılar, hem Yaratıcının oğlu ve kızı, hem de aslında Yaratıcı ile eş-zamanlı varlığa sahip (Yaşam’ın sürekliliğini temin eden) temel unsurlar oldukları düşünüldüğünde, Eski Mısırlıların göz-güneş temalarına ne denli büyük işlevler yükledikleri daha iyi anlaşılır. Nihayet TM 1130’a göre, insanlar *Yaratıcının* gözyaşları olarak vücuda gelmişlerdir. Eski Mısır dilinde “insan” ve “gözyaşı” terimleri arasında fonetik benzerlik olduğunu da belirtelim. *Piramit Metinleri* 577 ve 580’de iki kez “tanrıların babası” olarak tanımlanan Atum, aynı zamanda insanları da var etmiştir gözyaşından. Bu, *yalnız ve hareketsiz BİR ya da TEK*’in bilincini harekete geçirmeye başladığı ölçüde, yalnızlığı-hareketsizliği aşarak çokluğa dönüşmesi demektir. Ama Yaşamın-Çokluğun sürekliliği için Oğul Şu-soluk’un BA’sını (Yaratıcının tezahürü olup Şu’ya da aktarılmış olan yaşam enerjisini) dünyevi varlıklara, özellikle de insana geçirmesi gerekir (Bickel, 1994: 93, 97, 114, 118, 129). O halde Atum’dan oğula geçen BA, *soluk-atmosfer-hava*yı simgeleyen oğul sayesinde insanlara da aktarılmıştır.

Bu anlatı, bir kez daha Hıristiyanlığın *Kutsal Üçlemesini*, Tanrı'nın "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh"tan oluşan üçlü doğasını çağırıştırır. Kutsal Ruh'un Yunancası olan *Pneuma*, "ruh, soluk/nefes" anlamlarına gelir. Eski Ahit'in "Yaratılış" adlı bölümü şu cümlelerle başlar: "*Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu (yeryüzü şekilleri yoktu) ve engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nun Ruhunu suların üzerinde hareket ediyordu. Tanrı, 'Işık olsun' diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa 'Gündüz', karanlığa 'Gece' adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu. Tanrı, 'Suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın' diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı gök-kubbeyi yarattı. Kubbenin altındaki suları üstündeki sularından ayırdı. Kubbeye 'Gök' adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ikinci gün oluştu. Tanrı, 'Göğün altındaki sular bir yere toplansın, kuru toprak görünsün' diye buyurdu ve öyle oldu. Kuru alana 'Kara', toplanan sulara 'Deniz' adını verdi. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü*" (1-10).

Yaratıcının hareketsizlik-yalnızlığı ardında bırakıp yaratma iradesi göstermesi, engin karanlıklar, dipsiz su kütleleri, suların ortasında kubbe (Mısır anlatılarındaki "konik tepe", yani *benben*), nihayet Tanrı'nın Ruhunu (Eski Mısır'da insanlara aktarılan tanrısal yaşam enerjisi, yani BA)... Eski Mısır teolojilerindeki BA gibi, Hıristiyan teolojisinde de *Tanrısal Ruhun* dünyaya ve insanlara sirayet etmesinin Yaratılış anlatılarında merkezi önem taşıması bizi şaşırtmasın. *Tanrısal Ruh / BA, iki anlatıda da Yaratıcı ile insanlar dünyası arasındaki bağı kuran, Kaosun içinde Yaşam ile Düzenin yeşermesini sağlayan tanrısal tezahürdür ve bu tanrısal varlık toplumsal-siyasal yaşamın örgütlenişinde de rol olacaktır.*

1h. Atum'un Yaratma Araçları: Tanrısal Göz, Tanrısal İdrak-İrade, Düzen ve Uyumu Kuran Tanrısal Buyruk ya da Tanrısal Söz

Heliopolis kozmogonisi, gerçekten çok girift (birbiri içine geçmiş) kutsallıkları aktarıyor ama buradaki kutsallıkların aslında dünyevi yaşamı ve düzeni kuran somut unsurlar oldukları çok açık. *Yaratılış* ile "göz - görmek - tasavvur etmek - düşlemek - hayal etmek" arasındaki ilinti de aynı derecede somut aslında. Zanaatkar ve sanatçı da eserini benzer biçimde yaratır; Obje ya da sanat eseri, zihinde tasarlandığı anda oluşmaya başlar. Heliopolis kozmogonisi de, *Yaratıcının* eserlerini tasarladığı ana götürür *Yaratılışı*. Tersine de doğru: *Zzanaatkar* ve sanatçı nasıl ancak eserleriyle kendini var ediyorsa, *Yaratıcı Atum* da ancak ilk yaratıları olan *Şu* ve *Tefnut* (Yaşam ve Düzen) sayesinde var olur ya da varlığını anlamlandırır. Zaten üç unsur arasında kronolojik ya da uzamsal bir farklılaşmadan söz edilemez. *Tasavvuru* andıran bir başka yaratıcı unsur "söz"dür. "Söz" ya da "logos" temasına Hıristiyanlıktan aşınayız. Yeni Ahit'in Yuhanna kitabı, Mısır'daki *Baba-Atum-Yaratıcı* ile *Oğul-Şu-Yaşam* ikiliğine benzer biçimde *Baba* ile *Oğul-Mesih-Yaşam-Söz* arasında bağ kurar ve bunların üç ilksel-varlığın ikisi olduklarını bildirir: "*Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiç bir şey O'nsuz olmadı. Yaşam O'ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı*" (Kitab-ı Mukaddes, Yuhanna 1:1-4).

Hıristiyan teolojisinde *Mesih'in* *Baba-Tanrı* kadar varoluşun temelinde bulunması gibi, Heliopolis teolojisinde de oğul *Şu* yaratılış sürecine katılır, onun korunması-genişlemesinde rol alır; *Baba'nın* *Sözünü* koruduğu ve ilettiği gibi *Sözün* oluşumuna da katılır. Tüm-tanrıca kavrayış bu anlatıya uyarlandığında, *Yaratılışın* *Sözün* çıktığı yerde, yani yaratıcının kalbinde ya da dilinde başladığı düşünülebilir.

Tabut Metinlerinde en çok adı geçen oğul *Şu* ise de, bazı pasajlarda oğul olarak *Ptah*, *Hapi* ve *Heka'nın* adları zikredilir. Adı her ne ise, oğulun işlevi *Baba-Atum'un* yaratım eylemine eşlik etmek, *yaratıcı söz* rolünü üstlenerek *Yaşam'ın* sürekliliğini (tanrıların, insanların ve diğer canlıların varlıklarını) garanti etmektir. Nitekim oğul *Ptah*, *baba Amon-Ra'nın* yaratıcı gücü, *Hu* ve *Sia'dır*. Tanrısal bir figür olarak da sunulan *Hu*, "yaratıcı ve buyurgan söz" iken; *Sia*, "idraki, yani kavrayış"ı temsil eder. *Yaratıcının* gözünden çıkan *Sia* (idrak), mantıksal olarak *yaratıcının* ağızında bulunan *Hu'dan* önce gelir: İdrak - zihinsel tasarım, yaratıcı buyruğa dönüştüğü anda başlar yaratılış. Bu iki unsurun sonradan yaratılmış olmayıp en baştan *yaratıcının* yaratma araçları olarak onun yanında buldukları varsayılabilir. *Şu/soluk* örneğindeki gibi, *Sia* (idrak) ile *Hu* (yaratıcı buyruk) da, yaratıcıdan ayrı düşünülemeyecek (onda hep var olan) ilksel niteliklerdir. TM 1006'da *Sia* şöyle konuşur: "*Buyruğum (düzenim) ben; Buyruğu vererek düzeni kuran benim*". Bu formül, yaratma kararı alınmadıkça *yaratıcı sözün* işlevsiz olacağını gösterir; dahası, yaratıcı *Atum*, *yaratma iradesi* ile *yaratıcı sözün* birlikte anlam ifade edeceklerini, her birinin yalnız başına işlevsiz olduklarını dile getirir. TM 51'de, *Atum'un* Mısır Krallığı'nı yönetebilmesi için *Hu'yu* (üçüncü kuşak tanrılardan) *Horus'a* verdiği nakledilir (Bickel, 1994: 102-109).

1i. Dünyada Yaşamı ve Düzeni Kuran Yaratıcı Buyruk, Mısır'ın İlk Kralı Tanrı Horus Eliyle Mısır'ın İnsan Krallarına Verildi; Yaratıcı Buyruğu Krallık Otoritesine Dönüştüren Krallar, Mısır'a Uyum, Düzen ve Bereket Getirdiler

Tabut Metinlerinden 250 yıl önce kaleme alınan *Piramit Metinlerinde* de Mısır kralları ile *Hu* arasındaki bağlantıya vurgu vardır. PM 251'e göre, öte dünyaya göç etmiş krallara *Hu* eşlik etmektedir. PM 697'de de şu cümleyi kurar ölmüş kral: "*Hu, öte dünyada görünce başını eğip selamladı beni*". Bu cümle ile tanrısal bir miras olan krallık otoritesinin kralın ölümden sonra da devam ettiği anlayışı yansıtılmış; krallık otoritesi ya da buyruğunun sürekliliğine vurgu yapılmak istenmiştir (Wilkinson, 2003: 110-111). Bu tip pasajlarda, Mısır devlet ideolojisinin temel argümanlarından biriyle karşılaşırız. *İki Ülkenin* ilk kralı *Horus*, tanrısal otoriteye-buyruğa sahipti. *Atum* onu kullandığında dünya üzerinde "Yaşam ve Düzen"i başlatan o buyruktu. Mısır kralları da ülkelerinde uyumu-düzeni inşa etmek için tanrısal bir armağan olan aynı buyruğun gücünden yardım aldılar. Bu anlayış, dünya ile devletin işleyişini eşitlerken *Yaratıcı güçler* ile krallar arasında da bir vekillik ve bir haleflik bağı kurar.

Heliopolis Dokuzlarından Tanrı Osiris, çeşitli anlatılarda Mısır Krallığı'nın asıl sahibi olarak tarif edilir. "Dirliği-düzeni" temsil eden (tarımın, bereketin ve yeniden doğuşun tanrısı) *Osiris'in* Mısır tahtına çıkması, iyilikçi bir tanrı oluşundan; Mısır'a refah-mutluluk getirme isteğinden kaynaklanır. Kardeşi *Seth* ise,

Osiris'in antitezidir ve "kaos"u temsil eder. O, mücadeleleri esnasında kardeşi ve rakibi Osiris'i öldürmüş ve ebediyete kadar canlanmaması için vücudunu parçalayıp her bir organını ülkenin dört yanına gizlemiştir. Ama Osiris'in kız-kardeşi ve eşi İsis, parçaları tek tek bulup birleştirerek eşini yaşama döndürecek, üstüne ondan çocuk sahibi olacaktır. Osiris, daha sonra yeniden ölümler diyarına geçer. Artık Seth'in rakibi, (Osiris ve İsis'in oğulları) Horus'tur. Horus, Mısır Krallığı'nı ele geçirmek için Seth ile girdiği savaşı kazanır. Horus'un *yeryüzünün merkezi* kabul edilen Mısır'ın kralı olması ve babası Osiris'in de ölümden dönünce *yeraltı krallığının* başına geçmesiyle *Kaos* kovulmuş, *Düzen* tesis edilmiştir. Horus'un amcası Seth'i yenmesi, iyiliğin kötülüğe galebe çalması olarak anlaşılmalıdır (Lesko, 1999: 662).

Anlatı şöyle tamamlanır: Mısır kralları hayatta iken Tanrı Horus'un mirasçıları oldukları için *Horus* unvanını kullanırlar, ölümlerinden sonra da Osiris'in adını alırlar. Çünkü onlar, Osiris ve onun halefi Horus gibi *düzenin garantörü, kaosun düşmanı ve tanrılarla insanlar arasında aracılardır* (Robins, 2008: 17). Mısır Krallığı tanrılar tarafından kurulmuştur; krallar onların mirasçılarıdır. Her insanın içinde taşıdığı KA (yaşam gücü), tanrısal istencin yansıması ve tanrısal armağan olduğu için, bedenleri öldüğünde "KA"ları her şeyin kaynağı Yaratıcı Tanrı'yla bütünleşen Mısır kralları, tanrılar ile insanlar arasında köprü işlevi görürler.

Sonuç olarak, buyruk ya da düzen, ister tanrıdan ister kraldan gelsin, bir örgütlenme aracıdır. Demek *Hu* terimi, yalnızca yaratıcı buyruğa değil aynı zamanda örgütleyici buyruğa karşılık gelen unsuru ve tanrısal gücü tarif eder. Yaratıcının buyruğu nasıl oğlu *Şu* tarafından yerine getirilmişse kralın buyruğu-iradesi de veliaht prens ve vezirler tarafından gerçekleştirilmelidir. Yeryüzündeki kötülüğün kaynağı, *yaratıcının* buyruğunun insanlar tarafından ihlal edilmesidir. Yaratıcı, TM 1130'da şöyle der: "*Ben insanlara kötülük (İsfet) yapmalarını emretmedim*" (Bickel, 1994: 110). "İsfet", *düzen-istikrar-bereket* anlamına gelen "Maat"ın karşıtı olup Mısır siyasal ideolojisinin başat kavramlarından biridir. Mısır devleti "Maat"ı tesis edemezse ülke "İsfet'e, (kaosa ve kötülüğe) teslim olacaktır. Demek TM 1130'a göre Yaratıcı Tanrı'nın yok edilmesini istediği "İsfet"le mücadelenin birinci aktörü Mısır devletidir ve devletin meşruiyeti tam olarak burada başlamaktadır.

1j. Oğulun Yaratıcı-Baba Üzerinden Yaratıcılık Varsına Sahip Olması; İlk Tanrılara Yüklenen Yaşamı-Yaratılışı Sürdürme Görevinin Mısır Krallarına Devri

Kozmogoni, teoloji ve siyaset arasında bağ kuran iki temel aktör, atmosfer-Yaşam'ı temsil eden *Şu* ile onunla aynı anda var olan ve *Maat-Düzen*'i simgeleyen Tefnut'tur. En eski metinlerde *Yaşam* ve *Düzen* bazen öyle birbirlerinin içine geçerek (hatta birbirlerinin işlevini üstlenecek biçimde) aktarırlar ki Mısırlıların bunları eş-anlamli terimler olarak gördükleri bile iddia edilebilir. Örneğin biraz yukarıda Yaratıcı Tanrı'nın kızı *Tefnut-Maat-Düzen*'den beslendiğini söyledik ama onun erkek kardeşi ve eşi *Şu-Soluk* da, ilki günümüzden 4300, ikincisi 4100 yıl önce yazılmış *Piramit Metinleri* ile *Tabut Metinlerinde*, "Yaşam ilkesinin temsilcisi ve koruyucusu" vasfıyla Dünya'nın ve canlıların "gıda"sı olarak tarif edilir.

Şu-Atmosfer-Yaşam-Soluk-Nefes, dünyadaki canlıların soluğu ve gıdasıdır. *Yaratıcı Atum'un soluğu* olarak meydana gelen *Şu*, aynı zamanda yaşam verdiği babası-yaratıcısıyla eş-zamanlı biçimde var olmuş bir ilksel-Varlıktır. Bu yüzden Eski Mısır teolojisinde *Şu*'ya yüklenen anlamlar çoktur. Örneğin O, *Yaşam'ın Nefesi* olarak da nitelendirilen *kuzey rüzgârına* benzetilir. Atmosfer-Hava ile özdeşleştirildiği için, *Şu*'nun bitki örtüsüyle de bağlantılı olduğuna inanılır. *Şu*, hem bu dünyada hem de öte-dünyada refah ve besin kaynağıdır: "*Tanrıların ekmecklerini pişiren benim. ... Duat'taki (öte-dünyadaki) bereketli tarlaların efendisiyim ben*". İnsanlara ve tanrılara besin sağlayan *Şu*, aynı zamanda yağmuru ve Nil taşkınlarını getiren, dünyadaki her canlının ihtiyacına yanıt veren güçtür; O, *Yaşam'ın ta kendisidir*. Mısırlılar, temel besinleri buğdayı da *Şu* ile özdeşleştirirler. Ama *Şu*'nun otçul canlılara bitki, etçillere et sağlama yükümlülüğü onu ölümcül bir güce de dönüştürür: balıklar *Şu*'nun ağına takılırlar, sığırları mezbahaya *Şu* götürür (Bickel 1994: 130-136, dn. 46 ve 53).

Atum'un oğlu olan tanrının, *Şu* kadar, *Ptah* ve *Hapi* olarak da adlandırıldığı daha önce belirtilmişti. Tabut Metinlerinin bazı bölümlerinde, *Şu*'ya dair özelliklerin hemen hepsi *Ptah* için de sıralanır. *Ptah da Düzenin ve otlakların efendisidir, tarlara bereket getiren ve buğdayı büyüten güçtür*. *Ptah* sözcüğünün olası iki kökü vardır. *Pth* fiili "yaratma" anlamına gelir; eğer terim bu kökten türetilmişse, Baba-Atum'un yarattığı düzenin oğul tarafından sürdürüldüğü vurgulanmak istenmiş olmalıdır. Sifat-fiil *pht* ise, "güçlü olmak" anlamını verir; terimin buradan türetilmiş olması da mümkündür. Zira *Şu* gibi, *Ptah* da, refahın ve yiyeceklerin tanrısıdır; kaynağı babası Atum olan KA ve BA'yı (yaşam gücü ve irade) dünyadaki canlılara geçiren, tanrısal buyruğu ve tanrısal idraki temsil eden figürdür. *KA ve BA ondan dağıldığı için* *Ptah'a* borçludur tanrılar ile insanlar varlıklarını ya da yaşamlarını (Bickel, 1994: 137-142).

Yaratıcı'nın oğlu tektir ama farklı metinlerde-pasajlarda adı değişebilir oğulun. *Şu* ve *Ptah* değilse *Hapi*. Ama adının *Hapi* olması, oğula yüklenen işlevleri değiştirmez. *Hapi* de, *Şu* gibi, tanrıların ve insanların beslenmesinden (geçimleri-nafakalarından), dolayısıyla bitki örtüsünden sorumlu tanrı ya da doğa gücüdür. Tabut Metinlerinin bir pasajında *Şu* cümleyi sarf eder *Hapi*: "Ra, beni BA'sı aracılığıyla (iradesi ile ya da kendi tezahürü olarak) yarattı". TM'nin başka bir pasajında da şunları okuruz: "Ra, gücünü, hiç bir parçayı eksiltmeden bana verdi". *Şu* gibi, *Hapi* de, Baba-Tanrı ve Nun'a benzer biçimde kendisinin *ilksel varlık* olduğunu bildirir Tabut Metinlerinde. Baba Atum ve kız-kardeş Tefnut hariç bütün tanrıların babası olan *Hapi*, dünyadaki güçlerin-ruhların-varlıkların her birine kendini katmıştır; *O, hem bütün varlıkların yaratıcısıdır, hem bütünlükle özdeş olandır*. "Ben *Hapi*, en uygun zamanda beliririm 'taşkın' olarak. Ben her şeyim ve her şey Ben'dir. Yeryüzü, benim arzuladığım kadar müreffeh ve geniştir. ... Ben *Hapi*, besin de, sunu da, yaratıcı söz de Ben'im. ... Merayı genişleten, papirüsü büyüten, tanrılar için sunular yaratan, taşkın (bereket) olarak gelip Ra'yı hoşnut kılan Ben'im. ... Ben konuşunca 'yaratıcı söz-buyruk' hareketle geçer" (Bickel, 1994: 146-150).

Mevsimler *Hapi*'nin sorumluluğundadır; Yağmur, onun teri değilse nedir? Nun'a (*ilksel suya*) yakın bir tanrısalılık yüklenir *Hapi*'ye. O, "suyun ve taşkınım

efendisi”, dolayısıyla “kalıcı olan bütün doğa güçlerinin efendisi”dir; Buğdayı uzatan ve hasada hazır hale getiren, buğday sayesinde *İki Ülkeyi* (Aşağı ve Yukarı Mısır’ı) yaşatan ya da birlik içinde tutan güçtür Hapi. “Yaşatmak”, Hapi’nin temel etkinliğidir. O insanlara ihtiyaç duydukları soluğu verir (Hatırlayalım: kendisi *soluktur* zaten); Tanrıları, insanları ve hayvan sürülerini doyuran güçtür Hapi, çayırları var edip genişletendir O (Bickel, 1994: 150-152).

Yaratıcının oğlu bazen de dördüncü bir adla çağrılır: Heka. Ama önceki üçünde olduğu gibi, bu oğlun işlevi de aynıdır. Tek-Varlığın (Baba-Atum’un) yarattığıdır O da. Tabut Metinlerinin bir pasajında onun Atum’un gözünden var edildiği aktarılırsa da, birkaç satır sonra Heka’nın Baba’nın “yaratıcı buyruğu-sözü” olarak vücut bulduğu ifade edilir. O da “KA’ların (yaşam gücünün-enerjisinin) efendisi”dir. He-KA adı, “KA” sözcüğünden türetilmiş olmalıdır: “KA’ları yaydığı-saçtığı-dağıttığı” için He-KA’dır onun adı. Milyonlarca KA’nın Heka’dan çıkıyor olması, onun Baba’nın yaratma potansiyelini yansıttığını gösterir. *Şu* ile *Heka*, bu noktada aynılaşır: Atum’un gücünün kaynağı, aslında milyonlarca KA’yı Baba’nın yaratıcı gücü için kendinde tutan ve yeri gelince onları saçan oğuldur (adının *Şu* ya da *Heka* olması fark etmez). Yaratılışın koruyucusu-sürdürücüsü, “yaşamı çoğaltma gücü’nün kişiselleşmiş hali, (Ptah gibi) Baba-Tanrı’nın *Hu* (yaratıcı buyruk) ve *Sia* (yaratıcı idrak) sıfatlarının taşıyıcısı, yani bir bakıma *yaratıcı gücün kendisidir* oğul Heka. Ama diğer oğulların aksine, Heka’ya dair pasajlarda onunla bitki örtüsü ya da “doğanın kendisini sürekli yinelenmesi” arasında özdeşlik kurulmaz. Heka, yaratılışın yinelenmesini sağlayan bir güç değil onu başlatan bir tür “yaratıcı itki ya da dürtü”dür (Bickel, 1994: 153-157).

Yaratıcı Baba-Tanrı’nın tek oğlu, *Yaşamı* mümkün kılan *soluktur*. Eski Mısır kozmogonisinde tek-oğula karşılık gelen dört tanrı zikredilir: *Şu*, *Ptah*, *Hapi*, *Heka*. Adı her ne olursa olsun, oğul, babanın yaratıcı gücüne etkin biçimde katılır ama bu yaratıcılık Baba ile bağlantılıdır. *Yaratılışın sürekliliği-yinelenmesi*, *Oğul sayesinde*, Yaratıcının yaşam enerjisini kendi varlığında tutan ve onu yaratılmışlara aktaran Oğul’dur. Toprağın yeşermesi, her yıl aynı dönemlerde yinelenerek araziye bereket getiren Nil taşkınları ve buğdayın boy atması, *Yaşamın soluğu* olan Oğul sayesinde. Yaratıcının kızı *Tefnut*, *Maat*-düzen olan diğer adıyla tabloyu tamamlar. Hem kozmik hem toplumsal düzeni + uyumu tarif eden *Maat*, evrenin temel ilkesidir. Düzen ve bereket (Doğa’nın yenilenmesi), birbirlerini tamamlarlar. Yaratıcının oğlu ve kızı nasıl Atum-Ra’nın (Güneş olan yaratıcının) halefleri ve *yaratılışın sürekliliğini sağlayan güçler* iseler, *Ra’nın oğlu* ve *Tanrı Osiris ile Horus’un halefleri* olan Mısır kralları da refahtan, ülkeye bereket (tahıl) getiren Nil taşkınlarının sürekliliğinden ve *toplumsal dengeden* sorumludurlar. *Orta Krallık* (MÖ 2050-1750) metinlerinde Mısır krallarının benzetildikleri (bir ölçüde özdeşleştirildikleri) tanrısal figürleri saymak bile Yaratılış ile siyaset arasındaki bağı sezmek için yeterlidir. *Şu* ya da *Hapi* (Yaratıcının Yaşamı temsil eden oğlu), Buğday tanrısı *Nepri*, *Hu* (yaratıcı buyruk) ve *Sia* (yaratıcı idrak), *Ra* (Güneş), Nil’in ve taşkınların tanrısı *Khnum*, ocağın ve aile birliğinin tanrıçası *Bastet*, Güneş’in kavuran şiddetli yüzü ve kötüler için ölüm demek olan tanrıça *Sekhmet* (Bickel, 1994: 158-162).

Eski Krallık (MÖ 2700-2200), *Orta* (MÖ 2050-1750) ve *Yeni Krallık* (MÖ 1540-1070) kadar savaşçı değildi. Çevrede Mısır’ı tehdit edebilecek büyük bir devlet yoktu; krallar ve devlet adamları, iç güvenliğe ve içeride refahın artırılmasına (piramit, saray, tapınak gibi anıtsal yapıların inşa edilmesine; sınır-ötesine ticari seferler ile devleti güçlü-varsıl gösteren egzotik-nadir malların getirilmesine) yoğunlaşabiliyorlardı. Ama *Eski Krallık* bile a) egzotik malların Mısır’a akışını güvenli hale getirmek ve b) sınırları tehdit edebilecek toplulukların gözünü korkutmak için gerektiğinde sınıra askeri sefer düzenlemek ve Mısır krallarının yakıcı-kavurucu yüzünü onlara göstermek yoluna gitmiştir. Bu hal bize Eski Mısır devletinin şefkatli eli (*Maat*-Adalet) ile yıkıcı yumruğunun birlikte çalıştığını hatırlatır. MÖ 2335-2275 arasında 6. *Hanedan krallarının* yüksek bürokratlarından biri olup uzun süre Yukarı Mısır Valiliği gibi önemli bir görevi yürütmüş Weni/Uni adına tutulan bir kayıt, seferlere de komutanlık eden bu kişinin sınır boylarında etkinlik gösterirken krallar için şiddet uygulamaktan kaçınmadığını açığa vurur.

“Bu ordu güvenle döndü İki Ülkeye,
Çölde yaşayanları perişan etti bu ordu,
Barınaklarını-evlerini başlarına yıktı.
Çöl insanların yerleşimlerini yağmaladı bu ordu,
İncir ağaçlarını ve üzüm bağlarını kesti.
Büyük ya da küçük bütün ikametgâhları ateşe verdi bu ordu,
Düşmanın on-binlerce askerini katletti.
Güvenle geri döndü bu ordu,
Çok sayıda tutsağı da önüne katıp getirerek”
(Lichtheim, 1975: 20).

1k. “Rutin”in Kutsanması

Mısır devlet kavrayışında krallar-krallık karşısında duyulan *korku ve saygının* nedeni çok açıktır: *Krallar (devlet ve siyasal örgütlenmenin bütünü), besin döngüsünün kesintisiz biçimde işleminin koşulu olarak görülürler*. İunu kozmogonisinin siyasal yaşama nasıl yansıdığını izleyebildiğimiz bir örnek, Orta Krallığı kuran 12. Hanedana mensup iki krala, III. Senusret (MÖ 1878-1839) ile III. Amenemhat’a (MÖ 1839-1794) hizmet etmiş yüksek memur Sehetepibre onuruna yazılmış mezar taşında yer alan ifadelerdir. Burada Eski Mısır siyasetini yönlendiren pek çok tema bir aradadır. Sehetepibre, kendi çocuklarına hitap ettiği bölümde, onlardan Kral III. Amenemhat’ı yeryüzünde yaşayan bir tanrı olarak görüp her isteğini yerine getirmelerini ister. Ona göre Kral, bütün tanrısalıkları bedeninde birleştiren, onların işlevlerini kendinde toplayan, “Yaratılışın-Yaşamın ve Düzenin vücut bulmuş hali”dir (Lichtheim, 1975: 128; Posener, 1976: 19; Bickel, 1994: 163).

“O, kalplerdeki Sia’dır (Yaratıcı buyruğu ile Düzeni kuran zihindir).

Onun gözleri, bütün varoluşların derinliklerini inceleme gücüne sahiptir.

O, ışınlarıyla pek çok şeyi görebilen Ra’dır [Güneş].

Kralımız *İki Ülkeyi Güneş Diskinden* bile daha mükemmel aydınlatır. ...

Kralımız, taşkın çekilince oluşandan daha fazla yeşillik (bereket) verir bize,

O *İki Ülkeyi* güç ve yaşamla doldurur.

O Tanrı Khnum'dur, insana Yaşamı veren (onu besleyen-doyuran) kaynak.

O Tanrıça Bastet'tir, *İki Ülkenin* koruyucusu,

Kendine güvenenlere-inananlara kol-kanat geren Bastet.

Emirlerine karşı gelen içinse Tanrıça Sekhmet gibi ölüm saçar etrafa O".

Talat Halman da, Eski Mısır metinlerinin bazılarını Türkçeye çevirdiği eserinde III. Amenemhat devrinin nasıl bolluk-bereket ve siyasal-toplumsal istikrar devri olarak görüldüğünü çok iyi aktarır.

"*İki Ülke*, Onunla yemyeşil, koca Nil Onunla bereketli:

Gücünü ve bolluğunu artırdı *İki Ülkenin*.

O hayatın ta kendisidir, serinlik veriyor ruha...

Halkını doyurmak için sebil ediyor hazinelerini.

Ardından gelenlerin karnı tok, sırtı pek...

Firavun demek, yiyecek demektir.

Bolluk fışkırıyor ağzından" (Halman 1972: 102).

Bu muazzam anlatının anahtar kavramı, ilk anda kulağa çok sıradan-iddiasız, hatta sünepe ve acınası gelen, günümüzde de daha çok negatif bir terim olan "rutin" kavramıdır. Sonsuzluğun ilk bölümünde hareketsiz duran Yaratıcının nihayet eyleme geçmesi sonucunda dünyanın bir yaratılış döngüsüne girmesi ve "kurulu düzen" in büyük bir uyum içinde sonsuzca yinelenmesi, tanrıların da insanların da istediği bir şeydir. "Yaşam ve Düzenin yaratıcı tarafından kurgulandığı haliyle sürüp gitmesi, herkesin her yıl yinelenen akış içinde rızkını nerede bulacağını bilmesi" demektir Rutin. Ondan çıkış (sonsuz döngünün sekteye uğraması), her canlı için felakettir. Rutin, *beklenen şeyin şaşmaz bir isabetle öngörülen mekânda-zamanda karşılanması* ise, rutindeki en ufak sapma Yaşamı besleyen bazı unsurların yerine gelmemesi (Düzenin bozulması), bazı canlıların rızıklarını bulamayıp aç kalmaları ve hatta yok olmaları demektir. Kış uykusuna yatmadan önce somon akını bekleyen boz-ayının o yılki rutininin bozulduğunu düşünün; plankton patlaması için doğru yerde doğru anda hazır bulunan deniz canlılarının plankton bulamadıklarını; ekinini büyütmek için taşkın bekleyen, taşkın getireceği alüvyonun tarlaları berekete boğacağını bilen ama taşkın gerçekleşmediğinde bozguna uğrayan Mısır-Nil ahalisini... İşte rutin, hepimizin yaşamını güvenli kılan, kötü sürprizlerden duyduğumuz korku dolayısıyla sıkı sıkıya sarıldığımız ve sürüp gitmesini istediğimiz unsurların hepsidir. İnu kozmogonisi de, yaratılış ile başlayıp Yaşama ve Düzene bağlanan bir anlatı ile geçim ve güvenlik ihtiyacımıza (taleplerimize) harikulade bir karşılık bulur.

"Eski Mısır dilinde 'yıl' kelimesi, tarımsal bir terimdir, tomurcuklanan bir bitki şeklinde yazılır, tam anlamı 'kendini yenileyen'dir. Mısır takviminde dörder aylık üç mevsim vardı: Sel [Taşkın], Ekinlerin Çıkışı, Hasat. ... Mısırlılar bolluk dönemlerinde, kıtlık günleri için istif ve hazırlık yapmağa alışmışlardı. Böylelikle toprağın bereketi de, afeti de, cimriliği de Mısır toplumunu elbirliğiyle çalışmağa, iyi teşkilatlanmağa, düzenli bir hayat yaşamağa zorluyordu" (Halman, 1972: 12).

En erken devletler 5000 ila 5500 yaşındalar. Hâlbuki insanlık yüzbinlerce yıldır avcı-toplayıcılık, bazı toplumlar da 10 000 yıldır (devletin doğumundan daha önce başlayacak biçimde) tarım ve hayvancılık ile doyurdular karınlarını. Özetle, yaşamımızı sürdürmek için devlete (krallara) ihtiyacımız yok. Ama devletler (krallar) yaşamda büyük bir işlevi yerine getirdiklerini iddia etmek zorundalar, toplumu buna inandıramazlarsa var olamazlar ve insanlık devletsiz sürdürür macerasını. O halde, yazı, din, devlet ve uygarlığın eseri olan İnu kozmogonisi, krallığın *onaylanma / meşruiyet kazanma talebine* hizmet eden bir anlatıdır. Eski Mısır siyaset anlayışı, krallığı *yaşamın, geçimin, bereketin sürekliliğini sağlayan aygıt* ve kralları *Yaşamın-Düzenin kaynağı* olarak tarif ederken; krallık otoritesine karşı gelenlerin Düzeni-Rutini bozduklarını, Güneş gibi ülkesine yaşam veren kralın yeri geldiğinde düzeni bozanlara diğer yüzünü göstereceğini, onların payının yakan-kavuran Güneş (yani ölüm) olacağını belirtir.

İnu kozmogonisi, ilk ele aldığımızda düşündüğümüzün aksine, dini-metafizik olmaktan çok rasyonel bir anlatıdır. Burada tanrı olarak sunulan unsurlar, aslında doğa güçleridir. Büyük Mısırolog Jan Assmann'a göre, *İnu tanrıları* dünyanın içinde bir yerde değildirler, onlar *dünyanın kendisidirler* (Quirke, 1994: 219) Bu anlatının Eski Mısır'ın farklı toplumsal katmanlarınca kabullenilmesi herhalde epey zaman almıştı. Bu tip anlatıların yaygınlaşıp kitleleşmesinde iki unsura çok iş düşer: yazı, devlet. Yazı en önemli kayıt tutma ve hatırlama aracı olarak kolektif belleği oluşturan unsurların başında gelir. İnu kozmogonisi, onlarca kuşağı birbirlerine bağlayacak şekilde yazı aracılığıyla yeniden üretilmiş ve gerektiğinde yenilenip yenileştirilmiş olmalıdır. Taze devletin kutsal anlatılara yaslanması, kutsalın inşası için de devlete gerek duyulması, dünyevi ile kutsalın, yani bürokratik-siyasal güç ile dini-ruhani gücün işbirliği yapmasını (hatta bütünleşmesini) gerektirir. Devlet adamlarının ve ruhbanın (din ehlinin) meşruiyet talepleri ancak bu birliktelikle karşılanabildiği için iki gücün ya da erkin birbirlerinden birbirlerini desteklemeleri çok doğaldır. Sonuç, inşa edildiğinde akılcı ve mantıklı temeller üzerinde yükselen anlatının zamanla dini-metafizik görünüm kazanması, din ve devlet adamlarının o metafizik anlatı üzerinden devleti ve kurumsal dini meşrulaştırabilmeleridir. Devlet, "yaratılış, yaşam, geçim ve düzenin sürekliliği" için zorunludur. Yaratışın merkezi zaten yalnızca Mısır olarak kabul edildiği için başka ülkeler ilgi alanının dışında kalır, sıradan yurttaş dünyada yaşamı Mısır ve Nil'in bereketli olmasıyla özdeşleştirmeyi öğrenir (ona alışır), ülkesini yaşamda tutan (bereketli kılan) her unsurun sürmesi için kendinden beklenenleri yerine getirmeyi ödev sayar.

2. Memfis Kozmogonisinde Evrenin Düşünce ve Söz ile Yaratılması

Heliopolis'in din adamları, evren-doğum (kozmogoni) ve tanrı-doğumu (teogoni) adı kentle özdeşleşen Güneş-Tanrı Atum çevresinde kurarlarken; yakındaki Memfis kentinin rahipleri kendi kentlerinin tanrısı Ptah'ı asıl yaratıcı olarak sunma derdindeydiler. Zanaatkarların, metal ustalarının ve mimarların tanrısı Ptah, "evreni yaratan-şekillendiren büyük zanaatkar" olmaya uygundu (Wilkinson, 2003: 18). İunu (Heliopolis) kozmogonisinde "Yaratıcı Baba-Tanrı'nın oğlu" olarak zikredilen adlardan biri Ptah idi; Oğul, Yaratıcı-Baba'nın yaratım eylemini sürdürdüğü için bir tür "ikinci yaratıcı" olarak algılanmaktaydı yüzyıllardır. Özetle, Ptah'a "yaratıcılık" yakıştırmak, geleneksel kozmogoniye çok aykırı değildi.

Ptah'ın *var olan her şeyin yaratıcısı* olarak tanımlanması, 5. Hanedan Devri'ne (MÖ 2510-2340) dek gider. Doğrudan dini metinlerde hiç sözü edilmese de, bazı özel isimlerin "Ptah'ın yarattığı" anlamına gelmesi, hatta Hanedanın ikinci kralı Sahure'yi Ptah'ın yarattığına dair ibarelerin bulunuşu, *Yaratıcı Ptah* temasının eski zamanlara dayandığının kanıtlarını oluştururlar. "Yaşamın tanrısı" ve "canlıların geçiminin-nafakasının garantörü" olarak tarif edilen Ptah, *Orta Krallıktan* (MÖ 2050-1750) beri "Atum-Ra'nın halefi-vekili" anlamlarına gelen sıfatlarla tanımlandı. Yaratıcı Baba-Tanrı'nın tek oğlu vardı ama bu oğul dört farklı figür olarak temsil edildi. Ptah, "ikincil yaratıcı" (oğul) olmaktan çıkıp "Yaratılışın temel aktörü ya da asıl başlatıcısı" haline gelirken Atum'a izafe edilen Yaratma biçimlerinin hepsine birden sahip oldu: Ağızla, elle, iradeyle, soluk-nefesle ya da buyrukla yaratma... Atum'un oğlu olarak sunulan figürler içinde *yaratıcı zihin* ve *yaratıcı söz* ile en çok bağlantısı kurulan oğul Ptah idi. *Yeni Krallıkta* (MÖ 1540-1070) Ptah ile Memfis kenti kopmaz bir bütün oluşturdu, sonraki yüzyıllarda İbrahimi dinlerden aşına olunan "evreni söz ile yoktan var eden tanrı" anlayışı da Ptah'a yapıştı. Öte yandan, yeni kozmogonide Oğul Ptah Baba'ya, Baba Atum-Ra oğula dönüşmüştü (Bickel, 1994: 144-145).

Memfis teolojisinin en açık ve tamamlanmış hali, kendini 25. Hanedan devrine (MÖ 747-646) ait "Şabaka Taşı" adlı metinde gösterir. Kral Şabaka, MÖ 8. Yüzyılda güneyden (Yukarı Nübye'den) gelip Mısır'ı fetheden Kush Kralı ve fetih dolayısıyla Mısır Krallığı'nın da hükümdarıydı. Kuzey Sudan'ın yerlisi olup Sahra-Altı Afrika ile Sahra-Üstü Afrika sınırında konumlanan Nübyeliler siyah bir halktı, bu yüzden Mısır'ı yöneten bu yabancı hanedanın üyelerine sıklıkla *siyah firavunlar* denmiştir.

Mısır fatihi ve 25. Hanedanın kurucusu Kush Kralı Piye'dir (MÖ 747-716). Ama Piye, 30 yıllık krallığı döneminde Kuzey Sudan'daki Kush başkenti Napata'da ikamet etmeyi sürdürmüş, Mısır'ın yönetimini yerli valilere devretmişti. Aslında Aşağı ve Yukarı Mısır'ın (*İki Ülkenin*) ilk gerçek firavunu onun kardeşi ve halefi olduğu sanılan Şabaka'dır (716-702). O, selefının aksine, Aşağı Mısır'da (Nil Deltası'nda) hâkimiyet kurmayı başarmış ve Kush Krallığı'na ek olarak *İki Ülkede* de hüküm sürdüğü için "siyah firavun" unvanını hak etmiş bir figürdü (Bodine, 2009: 3).

Kush kralları, yüzyıllardır süren kültürel etkileşimler dolayısıyla, Mısır'ın fethi öncesinde de,

ülkenin teolojisini, kozmogonisini ve siyasal ideolojisini iyi tanyorlardı, hatta bunlara dair pek çok unsuru alıp kendilerine uyarlamışlardı. O halde Memfis Teolojisinin mucidi Nübyeliler değildi. *Siyah Firavun Şabaka*, büyük olasılıkla, Nil Deltası'na da hâkim olduktan sonra, Heliopolis'e yakın mesafedeki (Yukarı ve Aşağı Mısır'ın sınırında konumlanan) Memfis kentine ait (en azından Yeni Krallık devrinden beri var olduğu sanılan) yaratılış anlatisini öne çıkarıp Memfis'i teolojik ekollerin merkezine koymak isteyen Memfis ruhbanının hareket alanlarını genişletmişti.

2a. Yeni Krallıkta (MÖ 1540-1070) ve Üçüncü Ara Dönemde (1070-664) Memfis Teolojisinin Yeni Kozmogonik Anlatı Olarak Yükselişi

Şabaka Taşı, kendisinin *eski bir metnin kopyası* olduğunu söyler. Buna göre, *Yeni Krallıkta* (MÖ 1540-1070) bir papirüs (hatta belki deri) üzerine kaydedilmiş olan Memfis teolojisi, papirüs kurtlar tarafından yendiği için zarar görmüş, bir daha yok olma tehlikesi yaşamaması için sağlam bir breş taşı üzerine kaydedilmişti. Ne yazık ki 2700 yaşındaki taş da öğütme işlerinde kullanılmıştı ve metnin yarıya yakını okunamaz haldeydi. Eni 92 boyu 132 cm olan dikdörtgen taşın üzerindeki yazı 62 kolondan oluşuyordu ama 24. kolondan 47. kolona kadarki kısım hiçbir şekilde okunamıyordu. Şabaka Taşı, kesinlikle eski bir metinden kopya edilmişti, kaydın dili MÖ 8. yüzyıldan çok daha eski bir döneme aitti. Miriam Lichtheim, metnin dilinin Piramit Metinleri (MÖ 24. yüzyıl) kadar eski olduğunu iddia etse de günümüzde pek çok yazar Memfis teolojisini daha çok Yeni Krallığa tarihlenmiştir (Lichtheim, 1975: 51; Bodine, 2009: 6-11).

Memfis kozmogonisi, MÖ 8-7. yüzyıllardan çok önce, *Yeni Krallıkta* da (18, 19, 20. Hanedanlar devirlerinde) mevcuttu. 18. Hanedan (MÖ 1550-1292) sonlarında yazılmış bir *Ptah İlahisinde (Meri-Sekhmet Dikilitaşı)*, Ptah'ın insanlığı yarattığı ve tanrıları şekillendirdiği anlatılıyordu. Metne göre, Ptah'ın bunları yapabilmesi için düşünmesi ve zihninde tasarlayıp söze dökmesi yeterli olmuştu (Ockinga, 2010: 103). Yeni Krallığın son iki hanedanının pek çok kralı Ramses adını taşıdığı için, 19. ve 20. hanedanların birleşik formuna "Ramsesler Dönemi" (MÖ 1292-1070) denir. Boyo Ockinga, Memfis Kozmogonisinin doğum tarihi olarak bu dönemi, özellikle II. Ramses'in kral olduğu zamanı (1279-1213) önerir. O halde, Şabaka Taşı kayıtlarının MÖ 13. yüzyılda yaşamış Kral II. Ramses dönemi teoloji metinlerinden kopyalanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir (Ockinga, 2010: 109).

Demek Memfis (Eski Mısırca İneb-hec: *Beyaz Duvarlar*) teolojisinin Şabaka Taşı aracılığıyla bize ulaşan hali bile en az 500 yıl daha eskiydi, MÖ 13. yüzyıla aitti. Bu teolojiye göre, evrenin yaratıcısı Güneş-Tanrı Atum değil Zanaatkar Tanrı Ptah idi. Ptah, önce oğul Atum'u, daha sonra diğer tanrıları ve başkaca her şeyi *kalbi ve diliyle* (düşüncesi ve sözüyle) yaratmıştı. Buradaki yaratılış, panteist/tümtanrıci bir anlayışı yansıtmaz, akılcı bir planlamanın ve bunun dile getirilmesinin ürünüdür. Atum anlatisinin aksine, Ptah anlatisinin İbrahimi dinlerin yaratılış mitolojilerine daha yakın olduğu herhalde gözden kaçmamıştır. Eski Ahit'te yaratılış şu cümlelerle aktarılır: "Tanrı ışık olsun" diye buyurdu ve ışık oldu" (Wilkinson, 2003: 17-18).

Ptah, özelde Memfis ve genelde Eski Mısır'da, farklı tanrısal güçlerle tarif edildiğinde iki ad birden taşır. "Yaratıcı Tanrı" unvanı iyice üstüne oturduğunda, Ptah en arkaik erkek-dişi tanrı çifti olan Nun ve Naunet ile özdeşleştirilir; Ptah eğer her şeyden önce var olmuş ve dışındaki her şeyi yaratmış bir tanrı ise ondan önce erilliğin ve dişiliğin var olması düşünülemez. Buna göre, o hem Ptah-Nun'dur hem de Ptah-Naunet (Wilkinson, 2003: 130): "Sonraki tanrılar Ptah'tan meydana geldiler. ... Ptah-Nun, Atum'un babası. Ptah-Naunet, Atum'un anası. Büyük Ptah, sonraki dokuz tanrının kalbi ve dilidir". "Kalp ve dil" metaforu, Ptah'ın *Dokuzlan* "düşünce ve söz" ile yarattığı anlamına gelir ki bu kavram çifti aşağı yukarı Yunan felsefesinin meşhur *Nous* (zihin) ve *Logos* (söz) terimlerini çağrıştırır. Ptah'ın oğlu Atum ve geri kalan sekiz tanrıyı yaratırken onların adlarını zikretmesi yeterli olmuştur (Lesko, 1991: 96; Johnston, 2008: 188; Putthoff, 2020: 25). "*Sekizler*, Ptah'ın ağızındaki dişler ve dudaklardır ki o ağız her şeyi adlarını söyleyerek yaratır": Atum ve sonraki sekiz tanrı öyle yaratılmışlardır. Şabaka Taşı'na göre, Ptah, tanrılar ve diğer bütün maddi gerçeklikler için "yaşam kaynağı"dır. Onun yaratma eylemi ilkin zihinsel ("yaratıcı düşünce" ve onu gerçeğe dönüştürecek olan "amir söz"), ikinci evrede de fizikseldir (Bodine, 2009: 18-19).

Nun ile Naunet, Ptah ile bütünleşmeden önce (Hermopolis Teolojisinde) müstakil tanrısalıklar olarak tasavvur edilmişlerdi: Bu İkisi, yaratılışı önceleyen karanlık-bulanık-arcaik suyu oluşturan eril ve dişi ilkelerin adlarıydı. Memfisli, Ptah'ı aynı kentten yer tanrısı olan Tatenen ile kaynaştırıp ona Ptah-Tatenen adını da layık görmüşlerdi. Tatenen, "Yükselen Toprak" anlamına gelir ki bu bizi yaratılış anında karanlık su içinde yükselen ilk toprağın ve Yaratıcı Tanrı'nın görüntüsüne ulaştırır. Sudan yükselen toprak, yeryüzünü ve onun merkezi olan Mısır'ı birlikte temsil ettiği için, Ptah-Tatenen, hem *arzun yaratıcısı* hem de *Mısır devletini var kılan tanrısal irade* anlamlarına gelir (Wilkinson, 2003: 18, 124, 130).

2b. Eski Mısır Siyaset Anlayışının Memfis Kozmogonisine Uyarlanması

Memfis nasıl Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleştiği yerde (*tam denge noktasında*) duruyorsa, kentin en önemli tanrısı olup zamanla *Yaratıcı Tanrı* düzeyine yükseltelen Ptah, dünyanın ve tanrıların yaratılması kadar Mısır devletinin doğumunda da ana aktördü; *İki Ülkeyi* birleştirerek Mısır'ı kuran ilk kraldı. Demek ki Memfis kozmogonisi Heliopolis anlatısını yok sayıp yerine yeni bir kozmogoni önermiyor, aksine Mısır'da üretilen ilk kozmogoninin pek çok unsuruna sahip çıkarak onu Memfis'e ve Ptah'a uyarlıyordu (Ockinga, 2010: 99-100, 102). Sonuçta bu kozmogoninin odaklandığı hususlardan biri de, kutsallıkla siyaset arasında güçlü bir bağ kurmaktı.

Tatenen (yükselen toprak), bağlantılardan biriydi. Yer tanrısı Tatenen'in adı, Ptah ve diğer dokuz ilksel tanrının hangisiyle birlikte anıldığında siyasal bir anlama sahip olurdu? İki tanrı öne çıkıyor. İlki yaratıcı Ptah. Ondan pek çok metinde-pasajda *Ptah-Tatenen* ve *İki Ülkenin Efendisi* olarak söz edilir ki bu ifadeler yaratıcı Ptah'ın Mısır devletinin kurucu-kralı olarak görüldüğünü kanıtlar. Neredeyse aynı ifadelerin yakıştırıldığı bir başka tanrı, *Dokuzlan*'ın son kuşağını oluşturan İsis ile Osiris'in oğulları Horus'tur. Adı en erken dönemlerden beri Mısır Krallığı ile özdeşleştirilen, insan-krallardan önce Mısır'ın

ilk kralı sayılan Horus-Tatenen, bir anlamda Ptah'ı Mısır'ın insan krallarına bağlayan zincirin merkezinde yer alır. Ptah'ın özellikle II. Ramses döneminde (MÖ 1279-1213) Mısır krallığı ile bütünleşmiş bir tanrı figürüne dönüştüğü kesindir. Devletin ilk zamanlarından itibaren başkent rolünü üstlenen Memfis de, *İki Ülkenin* (Aşağı ve Yukarı Mısır'ın) birleştiği noktada konumlandığı için Birleşik Mısır'ı temsil eden temel mekândır. Ptah ve Memfis'in *yaratılış* ve *devlet* gibi birbirinden bağımsız görünen iki temayı birbirine bağlayan simgesel güçleri, iki olayla iyice pekişmiştir. 1- II. Ramses'in oğlu Khaemwese'nin "Ptah Yüksek-Rahipliği" gibi dini bir göreve getirilmesi, 2- Krallar onuruna düzenlenen Heb-Sed'in (Sed Festivali) özellikle Memfis kentinde gerçekleştirilmesi (Ockinga, 2020: 105-106, 109).

Şabaka kayıtlarının en başında, Kral Şabaka için şöyle bir cümle geçer: "Ra'nın oğlu, babası Ptah-Tatenen için sonsuza dek varlığını sürdürsün diye yazdırdı bu metni taşın üstüne". Hemen sonraki pasajda ise Ptah'tan "Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı" olarak söz edilir (Lichtheim, 1975: 52). Bu iki bilgi birlikte değerlendirilince, yaratılış ve Mısır Krallığı gibi farklı görünen iki olgunun aslında nasıl birbirleriyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu daha iyi anlarız. Mısır Kralı'ndan aynı cümlede *hem Ra'nın hem Ptah'ın oğlu* olarak söz edilmiştir. *Güneş* anlamını veren *Ra*, farklı adlar taşıyan Atum, Ptah, Amon gibi yaratıcı tanrı figürlerinin hepsiyle bir araya gelebilir. Sonuç olarak, Mısır Kralı'nın "Ptah ve Ra'nın oğlu" olması, onun yaratıcı tanrının ("Yaşamın sürdürülmesi" gibi) bazı temel işlevlerini üstlendiğini kanıtlar.

İkinci bir nokta daha: hem Ptah'a hem Horus'a eklenen *Tatenen* (yükselen toprak) sıfatının *yaratılış*ı tarif eden bir anlamı da vardır. Dünyadaki ilk toprağın ortaya çıkışıyla eş-anlı olarak tanrılar yaratılmış ve ilk tanrılarla birlikte de besinler, yaşamı-geçimi mümkün kılacak ihtiyaç maddeleri, tanrı sunuları, diğer bütün güzel şeyler belirlemiştir. Bu, *yükselen toprak* ile birlikte, *İki Ülke* insanlarını besleyecek-giydirecek-barındıracak bütün ürünlerin de Mısır'ın hizmetine sunulması demektir (Lichtheim, 1975: 55). Bu *ürünleri insanlara dağıtıp düzeni sağlayacak olan, Ptah ve Horus'un kurdukları Mısır Krallığı'dır*.

Heliopolis anlatısında olduğu gibi, Memfis anlatısı da, 1- Yaratıcı, 2- Atum + *Sekizler*, 3- onları takip eden Horus'u birbirlerine bağlar ve *Sekizlerin* son kuşağının hükmü sürerken Seth ile yeğeni Horus arasındaki hâkimiyet mücadelesini anlatır. Buna göre, yeryüzü tanrısı Geb, ikisi arasındaki kavgaya son vererek Aşağı Mısır'ı Horus'a ve Yukarı Mısır'ı Seth'e tahsis eder, böylece iki ülkeye barış getirir. Geb daha sonra kararını değiştirir ve en büyük oğlu Osiris'in kendisinin varisi olduğunu ilan ederek iki ülkenin de yönetimini torunu Horus'a bırakır. Böylece Horus, tanrısal karara uygun olarak *İki Ülkenin* (Birleşik Mısır'ın) kralı olur (Lichtheim, 1975: 52-53; Bodine, 2009: 13-14).

Memfis ruhbanı, Heliopolis anlatısının Atum'a atfettiği unsurları Ptah'a uyarlamıştır. İki kozmogonideki ortak noktalardan biri KA'nın (yaşam gücünün) *yaratıcıdan* onun ardıllarına (ikincil tanrılara) ve onlardan diğer canlılara geçmesiydi. Heliopolis teolojisine eklenen siyasal anlayışında *yaratılışın sürdürülmesi* nasıl ilk tanrılar kadar devletin-kralların görevi ise, Memfis teolojisinde de kralın KA ile ilişkisi diğer insanların ve canlıların ilişkisinden farklıydı. Kral KA'sını

diğer tüm insanlar gibi tanrılardan almıştı, bu açıdan arada üstünlük ilişkisi yoktu, krallar KA için aracı konumunda değillerdi. Ama kraliyet KA'sı, net biçimde diğer insanların KA'sından güçlü idi, devleti yönetmek için bu özel KA'nın önceki kraldan tevarüs etmesi gerekliydi (Putthoff, 2020: 36).

Eski Mısır dendiğinde akla gelen ilk adlardan Jan Assmann'ın cümlelerini not edelim: “Eski Mısır'da ‘devlet’ ve ‘din’, birbirlerine karşıt ya da alanları net biçimde ayırmış kavramlar olarak görülmemeliler. Mısır Krallığının kendisi bir tür din, Mısır dini bir tür siyasal örgütlenme olarak anlaşılabilir. Bunlar, *görünmez bir teo-politik birliğin iki bileşeni ya da iki boyutu* gibi değerlendirilebilirler” (Assmann, 1989: 56). Eski Mısır'ı konu alan her tür metnin Assmann'ın sözünü ettiği bu *teo-politik birlik ya da sentezden hareket etmesinde yarar vardır.*

Nicolaas J. Van Blerk'in yaklaşımı, üstat Assmann'ın saptamalarını pekiştirir. Ona göre, Mısır dini, toplumsal değerlere gömülü, onlardan söküle çıkarılamayan, zira farklı bir kategori oluşturmayan bir olgudur. Bu yüzden, düzen-hakikat-adalet anlamlarına gelen *Maat* terimi, bir yandan kozmik ve dinsel, diğer yandan siyasal-toplumsal-seküler anlamlar yüklenmiştir. O halde, hukuk ve yasa da, kutsallıktan koparılacak pür seküler kavramlar değildir. Mısır kavrayışına göre, yeryüzünde *Maat*'i hâkim kılmamanın yollarından biri olan yasa, kutsal ile ilintiliydi; *Maat* ile yasa arasındaki bağlantı, *kraldı, devletti*. Eski Mısırca “hukuk-yasa” sözcüğünün karşılığı olan *hp* sözcüğü, *kural, düzenleme-ayarlar, alışkanlık, rit-töre-örf, seremoni-tören-merasim ve döngü* anlamlarına geliyor, aynı dildeki *nt* (gelenek) terimiyle örtüşerek *Maat*'i tarif ediyordu. *Maat* ile geleneğin bir ölçüde eşanlamlı olması, cari hukukta içtihadı güçlendirir ve yargıç kararlarının yüzyıllarca aynı kalmasını sağlar. Geleneğe saygı, hukuki alandaki değişimlerin de yavaş gerçekleşmesine yol açar (Van Blerk, 2018: 70-72, 77). Assmann, gelenek saplantısının sanatta da görüldüğünü ve Eski Mısır sanatını yüzlerce yıl dondurduğunu ifade etmiştir.

Kralı “kozmetik düzenin garantörü” sayan ve Nil Vadisi ile Deltası'nı (*İki Ülke*: Yukarı ve Aşağı Mısır) evrenin merkezine koyan Mısır devlet ideolojisi, Nil dışındaki dünyayı kaos ve barbarlık ile özdeşleştirir: *İki Ülkeden olmayan barbarlar, kaosun elçileri ve Mısır'ın düşmanları* olarak tarif edilir. Bu ideoloji, ulus-devletler çağının başlamasına 4-5 bin yıl varken *İki Ülke* sakinlerinin kendilerini bir ulusun parçaları olarak görmelerini sağlamış, barışçı ilişki geliştirilen ticari ortakları bile “yabancı” kategorisine sokarak onları *Mısır etnik-siyasal biriminin dışına* atmıştır. Devletin hâkimiyet alanını *tanrılar nizamının gerçekliğe dönüştüğü bir kutsal alan* olarak tanımlayan ideolojiye göre, sınır-ötesi, etnik ve kozmik *dışarıdır* (Wilkinson, 1999: 49; Campagno, 2008: 700-701). Tanrı Osiris ve Horus'un halefi olan Kurucu Narmer (MÖ 3100), *İki Ülkeyi* birleştiren kişi olduğu için, bütün Mısır krallarının öncülleri, Tanrı Horus kadar Narmer'dir. Mısır kayıtlarında kralların iki özellikleri vurgulanır: Tanrılar ile insanlar arasındaki “aracı” konumları nedeniyle taşıdıkları kutsallık ve *İki Ülkeyi* birlik içinde tutmak için gerek duydukları askeri güç (Hill vd., 2013: 9).

İlkinin açarsak, Mısır Kralı, Güneş-Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması ya da temsilcisidir. Güneş, nasıl yeryüzünü yaşama dolduruyor ve ona “kozmetik bir

düzen” bahşediyorsa, krallar da *adalet* üzerinden “siyasal düzen”i sürekli kılmakla yükümlü kimselerdir. Kralın başlıca sorumluluğu, düzeni-yaşamı savunarak kaosu ve ölümü ülkeden kovmak, siyasal istikrar ve kozmik dengenin garantörü olmaktır. Tanrılarla kralların hedefleri temelde aynı olduğu için krallar *Ra'nın oğlu, Amon'un hizmetkârı ve Tanrı'nın yeryüzündeki bedeni* gibi terimlerle tanımlanırlar (Hill vd., 2013: 7-8).

Menes (kurucu) Narmer'den beri Eski Mısır kralları bazı yabancı hayvanlarla özdeşleştirilmişlerdir. Örneğin boğa, aslan ve şahin, kralın savaşıllığını dışa vuran temsillerdir. *Kral gelecekte olacağını öngören (kehanette bulunan) insanüstü nitelikler ile tanımlanmak istendiğinde zürafa* temsiline başvurulur. Şahin olarak resmedilen ve (zürafa gibi uzakları görebilen) Horus'un gözleri de ay ve güneşi simgelerler. Krallar ile Horus arasında şahin aracılığıyla kurulan bağ, karşılığını dilde de bulur. Erken krallar çok sayıda ad taşımışlardır. Bunların ilki *Horus adı*, üçüncüsü de *Altın Horus adıdır*. İkinci ad Yukarı ve Aşağı Mısır'ın koruyucu tanrılarıyla; dördüncüsü Ra ile bağlantılıdır: Büyük krallardan birinin adı olan *Neb-maat-Ra*, “Ra, *maatın efendisidir*” anlamına gelir. Mısır sanatında düzene karşı kaosu temsil eden hayvan Kurucu Kral Narmer'i öldürdüğüne inanılan hipopotam olduğu için Narmer'in halefleri genellikle hipopotam öldürürken resmedilirler. Öte yandan, kaosun tanrısı Seth, kardeşi Osiris ve yeğeni Horus ile savaşırken hipopotam kılığında çizilir (Pinch, 2004: 68-72).

3. Hermopolis (Khemenu) Kozmogonisinde İlksel Sekizler, Yaratıcı-Güneş, Yaşam Ve Ölüm Döngüsü, Döngünün Garantörü Olarak Krallık

Yunanca *Hermes'in kenti* anlamına gelen Hermopolis, Heliopolis ve Memfis'in güneyinde (Yukarı Mısır) konumlanır. Kent, Hermes'in Eski Mısır'daki karşılığı olan *bilginin ve yazının tanrısı Thoth'un* kült merkezidir. Kentin Eski Mısır dilindeki adı *Khemenu Sekizlerin kenti* demektir. *Sekizler* dendiğinde akla Atum ve Ptah dışındaki (dördü dişi, dördü eril) ilk sekiz tanrı gelse de *Khemenu kozmogonisi* başka bir *Sekizler* listesi sunar. Heliopolis'in aksine, Hermopolis'te ilksel varlıkların yaratılış-öncesindeki konumlarına ve Yaratılış sürecindeki rollerine odaklanılır. Heliopolis ve Memfis'te, Atum (ya da Baba Ptah ve oğul Atum) *Sekizlerin* öncüsü olarak sunulurdu. *Khemenu anlatısında dördü dişi dördü eril sekiz ilksel varlık ya da ön-tanrısallıktan söz edilir*. Yaratılış-öncesinin, Yaratıcının harekete geçmesiyle geride kalacak bir kaos-belirsizlik evresi olduğunu anımsayalım. 1- *Dipsiz (yoğun) su kütlelerinin* biri eril diğeri dişi iki ögesi: *Nun ve Naunet* (Memfis anlatısındaki Ptah, ikisini de kendisinde temsil eder, ilk yaratılanlar için hem ana hem baba rolünü üstlenir; Heliopolis anlatısında ise, Atum yaratım eylemini gerçekleştirmek için eril ve dişi unsurları kendine birleştirir). 2- *Bitimsiz zaman ve her yöne uzanan mekânı (sonsuzluk, bitimsizlik, zamansızlık) ifade eden* eril ve dişi ilksel varlıklar: *Heh, Hauhet*. 3- *Koyu Karanlık* demek olan eril ve dişi tanrısallıklar: *Kek ve Kauket*. 4- *Gizlilik-Saklılık* anlamında iki ilksel varlık: *Amun ve Amaunet* (Bunson, 2002: 89; Wilkinson, 2003: 16, 109-110; Tatomir, 2017: 14-16; Belmonte - Lull, 2023: 16-17).

İlksel sekizlerin bu denli önemsenmesi, galiba yaratıcının sonsuzluk içinde hareketsiz beklerken niçin birdenbire yaratım eylemini başlattığını (başlatma kararı verdiğini) anlatma-anlamlandırma güçlüğünden kaynaklanıyor. Yaratıcının *ilksel sekizin* ortak eylemi

sonucunda harekete geçtiğini söylemek, anlatıdaki aksaklığı gidermenin yollarından biri olabilir. Buna göre, Yaratıcı-Güneş, bir lotus-nilüfer çiçeği içinde parlayarak yaratılışı başlatmış ya da *Sekizlerin* hazırladığı yumurtadan çıkararak eyleme geçmiştir. Yaratıcı, her iki durumda *yaratılışın başlatıcısından çok sürecin bileşenlerinden biridir*. Bu kozmogonide, *Sekizler*, Yaratıcı-Güneş'in anneleri-babalari olarak görülebilirler. Yaratılış, ilksel kaosun sona ermesinden ibarettir. *Kaos*, üç ilksel unsurun (madde, enerji, bilinç) ayrışmaksızın bir arada bulunmaları halidir. Yaratılışın ilk evresi, yaratıcının kendini de var ederek *belirsiz durgunlukta* hareketlenmesidir. Bu *uykudan-bilinçsizlikten uyanıklığa-bilinçliliğe* geçiş olarak tarif edilebilir. Yaratılışın başladığı yerde *ilksel sekizler* bulunamaz. Yaratılış-öncesinin güçleri oldukları için düzen alanını terk eden *Sekizler*, ölüm ülkesi olan yeraltına çekilirler ama *buldukları yerden Nil taşınları ile Güneşin yaşam veren ışıklarına yön vererek canlıların yaşamını-geçimi kolaylaştırmayı sürdürürler* (Bunson, 2002: 89; Wilkinson, 2003: 17; Tatomir, 2017: 16-17; Belmonte – Lull, 2023: 17).

Önceki iki kozmogonide nasıl “Yaratılışın-Yaşamın sürekliliği” vurgulanmışsa, Hermopolis anlatısında da Varoluş döngüsü (Yaşam ve Ölümün birbirlerini takip etmeleri) vurgulanır. Yaşamı temsil eden Ra ile Ölümü temsil eden Osiris, döngüyü en açık biçimde dışa vuran iki tanrısal olgudur ya da (daha doğru bir ifadeyle) aynı olgunun iki farklı görünümüdür. *Doğan Güneş (yaşam) söz konusu olduğunda Ra adıyla bilinen tanrısallık, Batan Güneş (ölüm) durumunda Osiris adını almaktadır. Ama batan güneş nasıl ertesi gün yeniden doğuyorsa, Yaşamın-yaratılışın sonu da gelmeyecektir. Yaşam ve ölüm, karşit değil birbirlerinin yerine kullanılabilen eş-anamlı olgular olarak görülmeliler. Yaşam, yavaş bir ölüm; Ölüm, yeniden doğuş için bir hazırlıktır. İşte tam bu noktada, (önceki iki kozmogonide gördüğümüz gibi) Yaşamı kutsayan teolojik anlatı bir siyaset anlatısına dönüşmeye hazırdır. Mısır krallarının başarılarına taktıkları diadem (taç yerine geçen ama onun kadar masif olmayan hafif ve ince aksesuar), Yaşam-Ölüm döngüsünü en iyi yansıtan simgelerdendir. Diademde genelde birer *kobra ve akbaba imgeleri göze çarpar ki bunların ilki tanrısal iradeyi (aklı), ikincisi mutabakatı-uzlaşmayı temsil ederler* (Tatomir, 2017: 20-21).*

Mısır mitolojisinde kobra ile temsil edilen tanrısal güç Aşağı Mısır tanrıçası Wadjet, akbaba ile temsil edilense Yukarı Mısır tanrıçası Nekhbet'tir. İki tanrısallık da Eski Mısır devlet ideolojisinden bağımsız düşünülemez. Kobra Wadjet, ateş saçan soluğuyla Eski Mısır krallarının koruyucusu ve kralların düşmanlarının korkulu rüyasıdır. Nefesi ateş saçan bir başka kobra-tanrıça Wepset, kralların koruyucusu, *Ra'nın gözü* ve Ra-Osiris'in düşmanlarını yok eden figürdür. Peki ya akbaba-tanrıça Nekhbet? Adı Yukarı Mısır'ın simgesi *beyaz taç* (dolayısıyla krallık otoritesi) ile özdeşleşen Nekbeth, kralların mitolojik anası ya da onları her tür tehlikeden uzak tutmaya odaklanmış koruyucu-hemşire olarak görülebilir (Wilkinson, 2003: 213-214, 226-228). İki figürün *koruma, bereket, üreme, iyileştirme, yenilenme* olgularına işaret ettiği, (önceki bölümlerde görüldüğü üzere) hem Yaratıcıyı hem kralları tarif etmede kullanılan Güneş imgesinin dünyaya Yaşam ile Ölümü birlikte sunduğu ve nihayet Osiris'in Ölüm ile Yaşamı birlikte temsil ettiği düşünülürken, Hermopolis kozmogonisinin de kutsallıkla bezeli *yaratılış öyküsünü*

Ölüm-Yaşam ikiliği üzerinden kraliyet düzenine uyarladığı daha iyi anlaşılır.

4. Yeni Krallıkta (MÖ 1540-1070) Kutsal ve Siyasal: Amon, Teb Kozmogonisinde Bir Doğa Gücü Değil Aşkın-Kişisel-Evrensel Bir Tanrıdır

Mısır kozmogonilerinin dördüncüsü, Yunanca Teb/Thebes, Eski Mısırca Waset kentinde ortaya atılan mitolojik anlatıdır. Bu kozmogonide yaratıcı tanrının adı Amon'dur. Hermopolis kozmogonisinde Amon ya da Amun'un “gizlilik-saklılık” anlamındaki sekiz ilksel varlıktan biri olduğunu anımsayalım. Amon, Eski ve Orta Krallık dönemlerinde de Mısır mitolojisinin en önemli tanrılarından biridir ama bu figürün Atum'a benzer bir Yaratıcı Tanrı olarak sunulması *Yeni Krallık* devrinde (MÖ 1540-1070) yaygınlaşmıştır. Bu gelişmede, önceden kısmen inşa edilmiş olsa da, Yeni Krallığın ilk hanedanı olan 18. Hanedan (MÖ 1550-1292) devrinde genişletilen ve Yaratıcı Amon'un adını öne çıkaran Karnak Tapınağı'ndaki ve özel kişiler için yapılmış Teb Mezarlarındaki kayıtların etkili olduğuna kuşku yoktur. *Yeni Krallık* devrinde Amon'a yüklenen anlamı izleyebilmek için bu kayıtlara kulak verelim.

“Sonsuzluğun efendisi, ebediyetin efendisi,

Prens (Kral), İki tüylü büyük tacın (yani Aşağı ve Yukarı Mısır'ın) efendisi,

Başlangıçta tek olan, büyüğün en büyüğü,

İlksel tanrıdır O, tanrıları ve insanları yaratmış büyük varlıktır. ...

Arkaik suların içinde ilk ortaya çıkan alevdir O,

Gökyüzündeki her şeyi aydınlatmak için,

Kendi kendini var eden tanrısal güçtür O” (Assmann, 2001: 190).

4a. Her Şeyi Bilen, Her Yerde (Özellikle İnananların Kalbinde) Olan Aşkın-Kişisel-Evrensel Tanrı

Eril Amun ve dişi eşdeğeri Amanuet'ten ilk söz eden kayıt, MÖ 24. yüzyıla ait *Piramit Metinleri*dir. Bu vakitten Yeni Krallığa dek Amon'dan bahis açıldığında onun Yaratıcı Tanrı, Güneş-Tanrı, Bereket Tanrısı gibi iddialı sıfatlarla tanımlandığı ve Eski Mısır tanrıları içinde en üst konumlara yerleştirildiği gözlenir. O, *Yeni Krallıkta* Amon-Ra adıyla daha yüceltilmiş ve *tanrıların kralı* mertebesine çıkarılmıştır. Onun saklı-gizli (insan gözüyle ve diğer duyuyla algılanamaz oluşu), Amon'u Eski ve Orta krallıkların “içkin (evren/doğa ile bütünleşik) tanrı” anlayışından uzaklaştırır ve onu İbrahimi dinlerin aşkın (*transandantal*), kişisel ve evrensel tanrısına yaklaştırır. Diğer anlatılarda da hissedildiği gibi, *Amon'un varlığa geçişi ve Yaratılışın başlaması*, aynı olgunun iki yüzünü yansıtan ifadelerdir. *Büyük Amon İlahisi*, bu yaratıcı tanrının özelliklerini görmek için iyi bir kaynaktır. “*Sen Bir ve Tek olansın, var olan her şey senin eserin. ... Sığıra otlak veren, insanlara meyve ağaçları sunan sensin. İrmaktaki balıklara ve gökteki kuşlara gıdalarını veren de sensin. Sen ki yumurta içindeki canlılara nefes verdin. ... Övgüler olsun bunların hepsini yapan Sana. Bir ve Tek olan. ... Herkes uyurken, sığırlar için de en iyisini arayan-isteyen. Amon, her şeyin içinde yaşayan*” (David, 2002; Lichtheim, 1978: 5-6).

Eski Mısır kaynaklarında *yaratıcı enerji ve güç* saçan bir tanrısallık olarak sunulsa da, görünmez (saklı) bir tanrı olması nedeniyle resimleri-sfenksi yapılamaz Amon'un. Eski Mısırlılar, diğer tanrılar gibi Amon'u da hayvan başlı olarak çizmek istediklerinde onu koç formunda tasvir etmişlerdir. Onun Eski Mısır mitolojisindeki ayrıksı konumu pek çok deneyimde kendini gösterir. Örneğin Helenistik dönemde Mısır'ı yönetecek olan Grek-Makedonyalı seçkinler onu Zeus'a denk bulmuşlardır. Daha da ilginç nokta, diğer tanrılar (yer, gök, deniz gibi) tekil doğa güçleri ya da unsurlarıyla tanımlanırken *Amon'un doğrudan evrenle denk bir tanrısallık olarak sunulması*, hatta Eski Mısır Panteonunda tek-tanrı dinlerin tek-tanrısını andıran yegâne figürün Amon olarak görülmesidir. Yaratıcı Amon'u Mısır siyasal ideolojisi açısından özel yapan husus, bu tanrının, diğer bazıları gibi, Mısır tahtı ile doğrudan bağlantılı oluşudur. "*İki Ülke* (Aşağı ve Yukarı Mısır) Tahtlarının Efendisi" olarak tanımlanan Amon, bu anlamda en yüksek devlet tanrısıdır (Wilkinson, 2003: 92-96).

Eski Mısır'ın dördüncü kozmogonisinde yalnızca yaratıcı adı değişmez; *Yaşam-Geçim* ile *Düzeni* kutsallaştıran ve bu iki temayı siyasete bağlayarak siyasal seçkinlere ve bürokratlara (devlete-krallığa) *Yaratılış* sayesinde gelen *Yaşamı-Düzeni* koruma görevi veren klasik anlatıda değişen şeyler de var. Öncelikle değişmeyen unsurlar... 1- Yaratıcı, Teb anlatısında da ebedi-ilksele bir varlık olarak tanımlanıyor ve onun Yaratılıştaki rolü ile *Yaşamın başlatıcısı* olduğu aktarılıyordu. Ayrıca, Onun başlattığı şeyi sürdürmesi de bekleniyordu. 2- Devlet tanrısı olarak tanımlanmasına bakılırsa, yaratılışın düzenini (Yaşamı) sürdürmek, Yaratıcının denetimi ve koruması altındaki devletin-krallığın en yüksek göreviydi. Hele Mısır'ın *İkinci Ara Dönemde* (MÖ 1750-1540) büyük bir sarsıntı geçirdiği, Orta Krallığın yıkıldığı ve ülkenin uzun süre Asyalı halkların işgali altında kaldığı düşünüldüğünde, Yeni Krallığın *düzen-istikrar, sınır güvenliği, güçlü devlet ve ordu* konularına ne kadar hassas yaklaşacağı daha iyi anlaşılacaktır. 3- Mısırlı seçkinlerin güçlerini toplayıp Yeni Krallığı inşa ettikleri bu tarihsel durakta, Teb kentinin merkezi bir rol üstlenmesi nedeniyle kentin tanrısı Amon da ülkenin en önemli kutsal figürü haline geldi ve Ra figürüyle birleşerek Yaratıcı Güneş-Tanrı Amon-Ra adını aldı.

4b. Yaratıcı Tanrı Tasavvuru, Ahlak ve Siyaset Tasavvurunu da Belirler

Buraya kadar eski teolojilerle yenisinin uzlaştığı noktalar vurgulandı. Ama Jan Assmann'ın incelikli çalışmaları sayesinde Amon-Ra'nın önceki yaratıcı tanrıların basit bir kopyası olmadığı, uzun erimli işgalin ve Asya ile temasın Mısır kozmogonisi ve teolojisinde derin değişimlere yol açtığı biliniyor. Assmann'ın fark ettiği ilk husus, Amon-Ra'nın irade sahibi bir tanrı oluşu, her yıl onuruna düzenlenen Opet Festivali sayesinde ölümlülerle iletişime geçerek hem siyasi seçkinler hem sıradan insanlar için kehanetlerde bulunması, böylece gündelik insan yaşamına (tarihe) karışmasıdır. Amon, önceki yaratıcılar gibi Nil taşkınını ve Güneş ışınlarının herkese ulaşmasını gözetken bir tanrıdır (*hala bir yaşam tanrısıdır*). O, Yaşamın sürekliliği için insanlarla konuşan, onlara direktif verip yargılarda bulunan, iyileri (doğru yolda olanları) kötülerden (yanlış yapanlardan) ayırt eden, bilinç-inanç-ahlak hususunda insanları

aydınlatan, *makine gibi soğuk ve kişiliksizleştirilmiş* değil "insan sıcaklığında" ve "kişisel" bir tanrıdır (Assmann, 2001: 191-197).

18. Hanedana mensup kadın firavun Hatşepsut'un (MÖ 1479-1458) kendini meşrulaştırma arzusu, Amon-Ra'nın iradesini Mısır seçkinleri ve sıradan insanlar ile paylaşmasını hızlandırmış olmalıdır. Amon için yapılan Karnak'taki devasa tapınakta Hatşepsut'un diktirdiği yazıtlarda, kadın kralın Amon-Ra'nın isteğiyle kral olduğu ve ülkesini onun iradesi (emirleri) doğrultusunda yönetmek istediği belirtilir. Yazıtlara göre Yaratıcı Tanrı'nın hem oğlu hem kızı olan Hatşepsut'un 2 babası vardır: Bunların ilki Tanrı Amon, diğeri selefi ve biyolojik babası I. Thutmosis'tir. Yazıtlarda yaratıcı tanrı ile kadın kral arasında pek çok bağlantı kurulur. Örneğin Amon-Ra, dünya düzenini kurmasını sağlayan yaratıcı idrakini-zihnini kızı Hatşepsut'a devretmiştir. Bir başka satırda şöyle der kadın-firavun: "Babamın bana bahsettiği ödül, *Yaşam-İstikrar-Devlettir*; Aynı Ra gibi, bütün canlıların temsil edildiği Horus'un tahtında sonsuza dek hüküm sürebileyim diye" (Lichtheim, 1978: 25-29).

Kadın-kral Hatşepsut, *firavun* unvanıyla 21 yıl tahtta kaldı. Onun ölümünden sonra da yerini üvey oğlu ve yeğeni (zaten o 21 yıl boyunca *ikinci firavun* statüsünde bulunan) III. Thutmosis (MÖ 1458-1425) aldı. O, aynı zamanda halası olan üvey annesinin tarihteki izlerini silmeye çalıştı ama Amon-Ra kültürünü sürdürdü, devleti (halası gibi) Amon-Ra'nın rızasıyla yönettiğini ifade etti. Muzaffer tanrı Amon'un isteğiyle Asya fetihlerine başladığını söyleyen genç kral, Asya'daki fetihlerinin Amon sayesinde olduğunu öne sürmekteydi Karnak Tapınağı'na diktirdiği şiirsel yazıtta.

"Oğlum, şampiyonum Menkheperre (III. Thutmosis), sonsuza dek yaşayacak,

Senin aşkınla-sevginle parlıyorum, kalbim neşeyle çarpıyor.

Senin tapınağıma geldiğini gördüğüm anlarda. ...

Sefere çıktığın her yerde sana başarı ve zafer vereceğim. ...

Düşmanlarını ayaklarının önüne sereceğim,

Bu sayede asiler ve hainler karşında duramayacaklar.

Yeryüzü (ülke), uzunluğuna ve genişliğine sana bahşedilmiş olacak,

Doğulular ve Batılılar, emrine girecekler" (Lichtheim, 1978: 35-26).

Krallar ile Yaratıcı Tanrı Amon arasındaki temel bağlantı, Kral bütün gücünü Amon-Ra'dan aldığı için yeni başkent Teb yakınlarında bulunan devasa Karnak Tapınağı'nın bir siyasal merkez haline gelmesi ve onun "İki Ülkenin tahtı" gibi siyasal bir sıfatla anılmaya başlamasıdır.

"Mitanni [Güneydoğu Anadolu] sakinleri, korkundan kaçacak delik arıyorlar,

Onların seni bir timsah olarak görmelerini sağladım,

Suların korku salan efendisi, yaklaşılamaz olan.

...

Seni daima korurum sevgili oğlum,

Sen Horus, Teb'te doğmuş güçlü boğa. ...

Tapınağımı sonsuza kadar yıkılmayacak gibi yaptın,

Tahmin edilenden daha uzun ve daha geniş” (Lichtheim, 1978: 35-38).

Aktarılan satırlar, önceki dönemlerden miras alınan *doğaya içkin yaratıcı tanrı ile onun yarattığı yaşam döngüsünün ve düzenin koruyucusu olan devlet bağlantısının bozulmadan sürdürdüğünü* gösterir. Zira hiçbir uygarlığın siyasal seçkinleri, yüzyıllardır işe yaramış *kurucu teolojik-politik anlatıyı* insanların zihninden silmeye kalkışmaz, onun yerine güçlü bir tema koyamayacağını bilirler. O halde burada olup, *insanların yeni manevi ihtiyaçları, ruhani korunma ve kurtuluş arzuları doğrultusunda, söylemi revize ederek daha kullanışlı ve kabul edilebilir hale getirmektedir*. Bu “süreklilik” *Maat* bahsinde de tekrar edecektir.

Sonuç

Eski Mısır kozmogonileri, bize erken toplumların siyaseti kavrama-açıklama biçimlerine dair şaşırtıcı bilgiler sunabiliyorlar. Kozmogonilerin ilk yaptıkları, kuşku yok ki dünyanın ortaya çıkış öyküsü üzerinden *kozmetik düzeni* ve *yaşamı* açıklama çabasıdır. Bu kozmogonileri vücuda getiren seçkinlerin önemsedikleri konu, bir insan topluluğunun geçim (doğaya hayatta kalma) ihtiyacının nasıl karşılanacağı, *yaşamın sürekliliği için hangi adımların atılması gerektiğidir*. Kozmogonileri üreten insanlar, ülkelerinin dini-kültürel-siyasal seçkinleridir. Onları tarif eden sıfatları birbirlerinden ayırmak olanaksızdır; zira din, kültür ve devletin o kozmogoniler meydana gelirken üstlendikleri roller ayırt edilemez biçimde iç-içe geçtikleri gibi, anlatıların amaçları da birbirleriyle çelişmezler. Varlıklarını devletin ve dinin kurumsallaşmasına borçlu olduklarını bilen siyasal-dini seçkinler, o kurumsal yapının “herkesin yararı için” var olduğu yönünde samimi bir kanaate sahiptirler. Arzu edilen yaratılışın-yaşamın-düzenin sürekliliği ise, bunu kurumsallaşmış bir devletten daha iyi kim sağlayabilir?

Metinde sunulan kozmogonilerin ilki, *yaşamın* ortaya çıkışını tümtanrıca bir yaratılış anlatısı ile sunar ki mantıksal açıdan zengin ve doyurucu bir anlatıdır bu: Varoluşların bir ilksel-varlıktan (ya da birbirlerini tamamlayan ilksel-varlıklardan) çıkmaları tatmin edici bir açıklamadır. Heliopolis kozmogonisi, adının da işaret ettiği gibi, Güneş'i (aydınlığı, *yaşam ışığını-ısısını*), oradan hareketle diğer doğa güçleri olan *yağmur-u-nemi* ve *kuru havayı* (somut olguları) merkeze alan bir kozmogonidir. Bu kozmogoninin devlete-dine uygun gördüğü işlev de aynı biçimde somuttur. Yaratılış, aslında her biri *doğa güçleri* olup *yaşamın farklı yönlerini* simgeleyen tanrısalılıklara bağlandıktan sonra, tanrılar ile Eski Mısır kralları (devleti) arasında da ilinti kurulur ve zamansız bir olgu olarak tarif edilen devlete yaratıcının eserini koruma-sürdürme görevi verilir. Yaratılış ile ortaya çıkan düzenin ve rutinin (kaos tehdidine karşı) sakınılmasından ibarettir bu görev. Kozmik düzen ritmik biçimde yinlendiği, yağmur zamanında yağdığı ve Nil zamanında taşıdığı sürece ülke bereketten mahrum kalmayacak, toplumsal düzen ve yaşam payımı alacaktır bereketten ve istikrardan.

Memfis kozmogonisinde değişen, yaratıcının yaşamı kendi bedeninden var etmek yerine *yaratıcı buyruk-söze* başvurmasıdır. Bu değişikliğin getirdiği yenilik, en eski anlatıda somut doğa güçleri merkezdeyken, burada yaratıcının iradesi-zihni vurgulanarak soyutlamanın (anlatıdaki metafizik-mistik yönün) güçlendirilmesidir. Ama devlete yüklenen işlevde ve *Maat*-düzen-adalet anlatısında değişiklik yoktur.

Metinde üçüncü sırada sunulan Hermopolis kozmogonisi, ilksel varlıkları öne çıkaran söylemiyle Heliopolis kozmogonisindeki gibi tümtanrıca bir anlayışı yansıtır. Burada yaşam-ölüm çifti ve yaşamı var eden Güneş'in doğuşu-batışı-doğuşu (döngü) hatırlatılarak Heliopolis anlatısındaki gibi “sonsuz rutin-yinelenme” kutsanır, kralın (devletin) rutinin aksamadan sürdürülmesindeki rolünün altı çizilir bir kez daha.

Heliopolis kozmogonisinden asıl ayrışma Teb kozmogonisinin eseridir. Zira Teb kentinde geliştirilen anlatı ile tümtanrıca anlayışın yerini İbrahimi dinlerin tanrısına benzeyen aşkın-kişisel-evrensel tanrı anlayışı almış ve bu değişim kaçınılmaz biçimde krallığın işlevlerinde-hedeflerinde de değişime neden olmuştur. Önceki kozmogoni metinlerinde Yaratıcı-Güneş-Tanrı insanlara direktif vermez, onları tanrısal iradeye uygun hareket etmeleri için zorlamazken, Teb anlatısında iradesinin öğrenilmesini-yayılmasını-uygulanmasını arzulayan bir tanrı figürü çıkar karşımıza. Böylece, ideal insanın “bilge” değil “dindar” olması önem kazanır; *Maat* teriminin içerikleri arasında en belirgin olan *adalet* olgusu değerini yitirirken *Maat*'ın (tanrısal iradeyi yansıtan) *hakikat* anlamı ilk sıraya geçer. Daha önce merkezde olan birey-toplum ilişkisinin yerini birey-Tanrı ilişkisi almaktadır.

Değişim bireyle devlet arasındaki bağı sarsacak denli güçlüdür. Zayıf-güçsüz-yoksul, artık *Maat* üzerinden krala değil (iradesinden haberdar olabildiği, kendisinin de dua yoluyla sesini duyurabildiği) aşkın tanrıya güvenmek zorundadır. Bundan böyle Yaşamın bütünü sürekli olarak tanrısal yarıya tabidir; *Her şeyi bilen tanrı*, ödülü-cezayı insanların amellerine bakarak dağıtmaktadır. Teoloji tanrısal iradenin ne olduğunu kavramaya odaklandıkça tanrının rolünün kozmik düzenin sürekliliği ile sınırlı olduğu iddiası anlamsızlaşır, tanrısal hâkimiyet hiç olmadığı kadar genişler. Önceki teolojik anlayışta bireyin doğru davranış sergilediğini gözetken odak devlet-krallık ve doğru-adil davranışın ölçütü de *Maat* iken, yeni teolojide bireyi Tanrı'ya eriştiren aracı odak ve ölçüt yok olmaktadır. Eski anlayışta yoksulu-güçsüzü-zayıfı korumak *Maat*'ın bekçisi olan krala verilmiş bir görev iken, yeni anlayışta kralın kendisi bile tanrısal irade önünde zayıf ve aciz hale gelmiştir. O, artık *her şeye gücü yeten tanrıya* “Koruyucum ol!” şeklinde yakaran bir figürdür (Assmann, 1989: 71-80).

Kral II. Amenhotep (MÖ 1425-1399) için büyük piramitlerin bulunduğu Gize kentinde dikilmiş bir yazıt, Eski Mısır teolojisinde adı geçen üç büyük tanrının birleşmekte olduğunu ve Mısır devlet aygıtının bu birleşme-tekleşme sürecine uyum sağlamakta zorluk çekmediğini haber verir (Lichtheim, 1978: 40-41).

“Amon-Ra, II. Amenhotep'i yaşayanların tahtına çıkararak kral yaptı,

Hüküm sürebilmesi için *Kara Ülkeyi* (Nil Vadisi'ni) verdi ona,

Kızıl Ülke (vadinin iki yanındaki çöl bölgeleri) de Kral'ın mülkü olacaktı,

O, denetimi altındaki ülkeleri çocuklarına miras bırakma hakkına sahipti. ...

Tanrıların efendisi Amon-Ra-Atum buyurdu ki

Ülkesine hâkim olmayı bilen yeni kral, onu yönetmekte de zorluk çekmez.”

Erken kozmogonilerde rasyonel bir tasarım varken (yaratılış ve yaşam, doğa güçlerinin eseri-tezahürü olarak anlaşılır ve öyle yansıtılırken), *Mısır Yeni Krallığı'nın* yaratıcı tanrısı - güneş tanrısı - doğa tanrısı - devlet tanrısı, insanlarla iletişim kuran, metafizikle bağı daha güçlü *kişisel* bir tanrıya evrilmiştir. Bu, yersel-dünyevi olana kıyasla “kutsal”ı güçlendiren bir gelişmedir; *Yaşam ve düzen* de artık büyük ölçüde kutsallıkla birlikte düşünülmesi gereken olgulardır.

Amon'un başta gelen özelliği, saklı-gizli-görünmez oluşuydu. Bu, onun “insan anlığını aşan bir varlığa sahip olduğu” anlamına mı geliyordu? Belki... Zira insanların Amon'la bağ kurmaları için farklı bir deneyime hazır olmaları, ona ulaşmayı ve yakın olmayı arzulamaları, onu kalplerine koyarak orada olduğunu sürekli hissetmeleri gerekiyordu. O halde Amon'a inanmak için tanrı varlığına dair geleneksel kalıpların dışına taşan bir kavrayış gerekiyordu. Özetle, Amon'un dini, insanlardan bilinçli bir karar ve özveri-mesai-odaklanma istiyordu. Diğer tanrılar için olduğu gibi tapınağa gidip orada biraz zaman geçirmek yetmiyordu Amon'a. Onun tapınağı, tek tek bütün inananların kalpleriydi (Assmann 2001: 197-198).

“Onu kalbine koyan herkesin anası ve babasıdır Amon,

Onun kentinden pervasızca geçip gidense uzak kalır kayrasından.

O, Yaşamı ancak dilediği kişilere verir,

Onu kalbine koyanı eriştirir en büyük yaşlara,

Onun için çalışanın ağzına koyar Yaşam solugunu,

Onu düşünmekten (ona inanmaktan) hiç vazgeçmeyenlerin ağzına,

Onun için ibadet edenlere verir Yaşamın solugunu” (Assmann, 2001: 197).

Bu gerçek, Mısır metinlerinin içeriklerinin belirgin biçimde değişmesinden saptanabiliyor. *Eski ve Orta Krallık* devirlerine ait şarkılar-ilahiler seküler-dünyevi (din-dışı) temaları yansıtırken *Yeni Krallık* devrinde bu tip eserler hemen yalnızca din ve kutsallık üzerine yoğunlaşırlar (Lichtheim, 1975: 193, 202). Mısır için en yaşamsal doğa olayı olan Nil taşkınının kişileştirilmiş-tanrılaştırılmış figürü olan Hapi'yi anlatan ilahiye bakalım. *Orta Krallık* devri sonlarına, MÖ 1800-1750 civarına ait olan metin, Hapi'nin tanrıdan çok, “bereket ve yaşam getiren taşkınının kendisi” olduğunu gösterir bize. Yani Hapi benzeri terimler, (yaratılış anlatısında karşımıza çıkan *Atum*, *Şu* ve *Tefnut* gibi) yaşamı ve doğa güçlerini temsil ederler. Ama *Yeni Krallıkta* aşkın bir tanrının ortaya çıkışıyla, insanın ve devletin tanrısallıkla ilişkisi değişecektir.

“Selam olsun sana Hapi,

Mısır'ı doyurmak için gel artık, ...

Arpayı büyüten, buğdayı yaratan. ...

İki Ülkenin fatihi,

Ambarları dolduran odur,

Ahırların besinini sağlayan ve

Yoksullara armağanlar veren,

Meyve dolu ağaçları yetiştiren.

Ooo Hapi, sen gelince neşe de seninle gelir,

İnsanlar da hayvanlar da, senin çayırları yeşillendirmeni beklerler”

(Lichtheim, 1975: 205-206, 209).

Anlaşılan o ki *Yeni Krallık* boyunca tanrı enflasyonunda sadeleştirmeye gitmek gerektiğine inanılınca tektanrıcılık girişimleri yoğunlaştı, ama birden çok tanrının özelliklerinin tek-tanrıda birleştirilmesiyle yetinilmedi. Tek-tanrı, insanların ölüm kaygılarına, ruhun varlığı ve ne olduğuna dair sorulara, ebedi yaşam ve kurtuluş beklentilerine yanıt vermek üzere evrimleşti; önceki örneklerde görülen soğuk-uzak-simgesel bir doğa gücü olmaktan çıkarak aşkınlık ve kişisellik özellikleri kazandı.

Evet, Amon (Panteist temelden güç alan) mekanik bir yaratıcı olmaktan çıkıp İbrahimi dinlerin “aşkın ve kişisel yaratıcı tanrı” figürüne yakınlaştı; bu değişim, Teb (Waset) anlatısını “Yaşamı ve Düzeni kuran doğa güçleri” temasından uzaklaştırarak klasik tek-tanrıcılığa yakın (metafizik yönü daha yüksek) bir konuma taşıdı. Ama yaratılış öyküsünde yüceltilen *yaşam* ve *düzeni* sürdürmekte devlete yüklenen görev aşağı yukarı aynı kaldı. Devlet, yalnızca Eski Mısır'da değil sonraki uygarlıklarda da tarihsel-toplumsal bir olgu olarak değerlendirilmemiş; onun *yaşamın-geçimin zorunlu bir aracı* olduğu önermesi, dini-siyasal seçkinler tarafından uyruklara kavratılmış, devletin meşruiyeti de metafizik boyutu sürekli genişleyen bir kutsallık anlatısına dayandırılmıştır.

Kaynakça

- Allen, J. P. (1988). *Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts*. New Haven: Yale Egyptological Seminar.
- Allen, J. P. (2015). Egyptian Cosmology and Cosmogony. In C. L. N. Ruggles (Ed.), *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy* (pp. 1471-1475). New York: Springer.
- Assmann, J. (1989). State and Religion in the New Kingdom. In W. K. Simpson (Ed.), *Religion and Philosophy in Ancient Egypt* (pp. 55-88). New Heaven: Yale Egyptological Studies.
- Assmann, J. (2001). *The Search for God in Ancient Egypt*, translated from the German by David Lorton. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Belmonte, J. A. & Lull, J. (2023). *Astronomy of Ancient Egypt: A Cultural Perspective*. Cham : Springer.
- Bickel, S. (1994). *La cosmogonie égyptienne : Avant le Nouvel Empire*. Fribourg : Editions Universitaires Fribourg Suisse.

- Bodine, J. J. (2009). The Shabaka Stone: An Introduction. *Studia Antiqua*, 7(1), PDF: 1-21.
- Bunson, M. R. (2002). *Encyclopedia of Ancient Egypt*. New York: Facts On File, Inc.
- Campagno, M. (2008). Ethnicity and Changing Relationships between Egyptians and South Levantines during the Early Dynastic Period. In B. Midant-Reynes et al. (Eds.), *Egypt at its Origins 2* (pp. 689-705). Leuven: Peeters.
- Çıvgın, İ. (2016). 12. Hanedan'ın (MÖ 1991-1782) Aşağı Nübye'de Kurduğu Kale-Üsler ya da 'Eski Mısır Yayılmacılığının Başlangıcı. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(XXVIII), ss. 1-55.
- David, R. (2002). *Religion and Magic in Ancient Egypt*. London: Penguin Books.
- Ferguson, R. J. (2016). The ancient Egyptian concept of Maat: Reflections on social justice and natural order. *CEWCES Research Papers*, Paper 13, pp. 1-91.
- Halman, T. S. (1972). *Eski Mısır Şiiri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hill, J. A., Jones, P. & Morales, A. J. (2013). Comparing Kingship in Ancient Egypt and Mesopotamia: Cosmos, Politics and Landscape. In J. A. Hill, P. Jones & A. J. Morales (Eds.), *Experiencing Power, Generating Authority: Cosmos, Politics, and the Ideology of Kingship in Ancient Egypt and Mesopotamia* (pp. 3-29). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Janak, J. (2011). A Question of Size: A Remark on Early Attestations of the Ba Hieroglyph. *Studien zur Altägyptischen Kultur*, 40, pp. 143-153.
- Johnston, G. H. (2008). Genesis 1 and Ancient Egyptian Creation Myths. *Bibliotheca Sacra*, 165, pp. 178-194.
- Kitab-ı Mukaddes*, incil.info.
- Lesko, L. H. (1999). Mythology. In K. A. Bard (Ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt* (pp. 661-664). London: Routledge.
- Lichtheim, M. (1975). *Ancient Egyptian Literature - Volume I: The Old and Middle Kingdoms*. Berkeley: University of California Press.
- Lichtheim, M. (1978). *Ancient Egyptian Literature - Volume II: The New Kingdom*. Berkeley: University of California Press.
- McClain, B. (2011). Cosmogony (Late to Ptolemaic and Roman Periods). In J. Dieleman, W. Wendrich, E. Froot & J. Baines (Eds.), *UCLA Encyclopedia of Egyptology* (PDF: 1-9). Los Angeles. <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21118/zz0028961v>
- Ockinga, B. G. (2010). The Memphite Theology - Its Purpose and Date. In A. Woods, A. McFarlane & S. Binder (Eds.), *Egyptian Culture and Society - Volume II* (pp. 99-117). Le Caire : Conseil Suprême des Antiquités de l'Égypte.
- Pinch, G. (2004). *Egyptian Myth: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Posener, G. (1976). *L'Enseignement Loyaliste : Sagesse égyptienne du Moyen Empire*. Genève : Librairie Droz.
- Putthoff, T. L. (2020). *Gods and Humans in the Ancient Near East*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quirke, S. (1994). Translating Ma'at: Ma'at - Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im alten Ägypten. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 80, pp. 219-231.
- Robins, G. (2008). *The Art of Ancient Egypt*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tatomir, R. (2017). Ancient Egyptian Cosmogonic Myths. *Analele Universitatii Hyperion - Istorie*, pp. 7-36.
- Van Blerk, N. J. (2018). The Emergence of Law in Ancient Egypt: The Role of Maat. *Fundamina*, 24(1), pp. 69-88.
- Wilkinson, R. H. (2003). *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, New York: Thames & Hudson.
- Wilkinson, T. A. H. (1999). *Early Dynastic Egypt*. Oxon: Routledge.
- Wilkinson, T. A. H. (2011). *The Rise and Fall of Ancient Egypt*. New York: Random House.